

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра міжнародного та європейського права

Магістерська робота

освітній ступінь – магістр

на тему: **«УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ТВАРИН
В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ»**

Виконала: студентка 2-го курсу навчання,

Спеціальності

081 Право

Медовник Катерина Сергіївна

Керівник Непийвода Василь Петрович

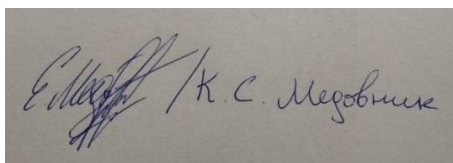
кандидат юридичних наук, доцент

Рецензент _____

Магістерська робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

К. С. Медовник

« ____ » _____ 2020 р.

Київ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Від захисту тварин до ідеї прав тварин: еволюція правового розуміння статусу тварин	
1.1. Регулювання взаємин між людиною та твариною на основі звичаєвих і релігійних норм.....	7
1.2. Розвиток розуміння захисту тварин та перші спроби його регулювання в правових системах, опертих на римську традицію.....	10
1.3. Утвердження ідеї прав тварин як сучасна тенденція розвитку захисту тварин.....	14
РОЗДІЛ 2. Всесвітній та регіональний рівні правового регулювання захисту тварин	
2.1. Міжнародно-правові документи про захист тварин.....	19
2.2. Міжнародні інституції, залучені до захисту тварин.....	25
2.3. Правове регулювання захисту тварин в Європейському Союзі.....	31
РОЗДІЛ 3. Національний рівень правового регулювання захисту тварин: приклад України	
3.1. Сучасний стан законодавства України про захист тварин.....	44
3.2. Практика захисту тварин в Україні правовими засобами.....	71
3.3. Шляхи удосконалення захисту тварин в Україні	80
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	92

ВСТУП

Чи може в людини до кінця укорінитися повага до прав інших людей, якщо в неї буде переконання, що жорстоке людське ставлення до тварини є припустимим явищем? Є підстави вважати, що ні. Роль захисника людей бере на себе багато суспільних інституцій: громадянське суспільство, держава та інші. Але хто захистить тварин? Тварини – дуже схожі на людей: у них теж є бажання жити, вони теж мають свої уподобання та базові відчуття, такі, як біль, голод, радість, смуток. Тварин не можна прирівнювати до рослин, оскільки рослини не здатні тікати від джерела небезпеки, проявляти бажання жити, виразно й зрозуміло для людини показувати свої потреби. Разом із тим, тварини не володіють жодною із людських мов, тому не можуть передавати інформацію до людей за допомогою неї. Це суттєво обмежує їх. Людина не визнає за тваринами повноцінного права на життя, оскільки тварини – не є людьми, не такі розумні та розвинуті.

Сучасне законодавство в більшості країн світу – це продукт антропологічного сприйняття світу. Воно визнає за твариною лише одне її право – бути захищеною від жорстокого з нею людського поводження. При цьому визначення жорстокого поводження – в усіх країнах різні. Але навіть за таких обставин не всі тварини наділені цим захистом, а в разі якщо в державі не існує ефективного правового регулювання захисту тварин, можна вважати, що тварина повністю беззахисна та вразлива перед людиною і людина може робити з нею, що захоче. Поводження з твариною буде обмежуватися лише мораллю людини та її інтересами. Разом із тим, коли до тварини ставлення може бути жорстоким, людина ставатиме жорстокою і сама. Чи закінчуватиметься жорстоке ставлення на тваринах? Чи не поширюватиметься воно і на людей, які через певні обставини також позбавлені можливості себе захистити? Очевидно, що жорстокість поширюватиметься і на людей. Тому є вагомі підстави

стверджувати, що держави та світова громада загалом мають істотно вдосконалити правові інструменти для ефективнішого захисту тварин.

Актуальність цієї роботи полягає в тому, що вона пропонує способи вдосконалення захисту тварин в Україні, які в подальшому матимуть позитивний вплив і на захист прав людей. Також здійснена спроба доведення з кримінологічного погляду того, що:

1. Люди, які схильні до жорстокості щодо тварин, є схильними і до жорстокості стосовно людей;
2. Захист тварин позитивно впливає на здоров'я населення та захист довкілля загалом.

Для доведення цих тверджень розглянуто: розвиток людського ставлення до тварини протягом століть, міжнародно-правові акти, законодавство України та документи Європейського Союзу у сфері захисту тварин, українські законопроекти в цій сфері, судовий захист тварин в Україні та аналітичні відомості зоозахисних організацій.

Метою цієї роботи є з'ясувати, як законодавство України на практиці захищає тварин і які можливі шляхи удосконалення цієї сфери. Для досягнення мети окреслено такі завдання: зрозуміти, як інші країни забезпечують відносно кращий рівень захисту тварин, ніж в Україні, і яким чином; встановити, до яких міжнародно-правових актів приєдналася Україна та як вони виконуються; виокремити норми національного законодавства, які регулюють цю сферу, та визначити їх ефективність або її відсутність на практиці; виокремити шляхи розвитку захисту тварин в Україні.

Об'єктом дослідження є тварини в Україні як невід'ємний складник екосистеми, який тісно взаємодіє з людським суспільством. *Предметом* роботи є суспільні відносини з приводу взаємодії людини і тварини, зокрема правовий захист тварин. Ця робота складається з трьох розділів. Перший – висвітлює розвиток відносин між людиною та твариною. Другий розділ деталізує, які саме

рішення для захисту тварин прописані в міжнародно-правових актах, до яких приєдналася наша країна, та які способи правового захисту застосовує ЄС у цій сфері. Третій розділ визначає рівень ефективності законодавства України в цьому питанні на практиці та шляхи його удосконалення.

У роботі були використані такі методи дослідження: філософсько-світоглядний, діалектичний, порівняльно-правовий та системний.

Джерела цієї роботи у своїй більшості становлять міжнародно-правові акти та національне законодавство України у сфері захисту тварин, у тому числі міжнародні конвенції, які забороняють навмисне жорстоке поводження з тваринами. Також були опрацьовані наукові праці на тему захисту тварин.

Складність написання цієї роботи полягала в тому, що захист тварин істотно різниться від захисту людини. Якщо захист людини переважно завжди передбачає справжній захист – її недоторканності та гідності. То захист тварин – залежить від того, яка це тварина та яким чином її використовують люди. Наприклад, якщо йдеться про домашнього собаку, тоді його захист означає негативний обов'язок людини не вбивати цю тварину та не поводитися з нею жорстоко. Якщо йдеться про свиню на бійні, то її захист полягатиме в заподіянні їй якомога меншого стресу, болю та страждання, проте такий захист не включатиме негативного обов'язку людини не вбивати цю тварину та в разі певних обставин міри цього захисту можна законно порушувати. Через що постає питання, чи справедливо це, чи передбачено достатній рівень захисту для тварин у різних галузях та що можна зробити ще в правовій сфері, аби тварини якомога менше страждали від жорстокого людського поводження.

Розвиток ідеї захисту тварин ставить ще одне питання перед людьми: чи мають тварини права? Якщо ні, то чому, адже тварини, як і люди, мають здатність відчувати і зрозуміло для людини показувати свої відчуття та потреби. І якщо тварини все ж мають права, тоді які і як їх захистити, якщо у природі певні групи тварин вбивають інших тварин, аби ними харчуватися. Ба більше,

більшість людей вживає м'ясо. У підрозділі 1.3 я розглядаю права тварин у розрізі ставлення людини до тварини. Адже про права тварин серед тварин говорити недоречно, позаяк право – «це явище, яке нерозривно пов'язане з простором і часом, тобто з конкретним людським буттям» [1: 24] та є одним із регуляторів сучасного суспільства [1: 25]. Тобто право – це явище суто людське і усвідомлювати значення прав може лише людина. Саме тому захист тварин і захист прав тварин – це справа людей, які мусять її врегулювати за допомогою правових інструментів. Проте в другому та третьому розділах цієї роботи йтиметься тільки про захист тварин, не зачіпаючи вже проблематики прав тварин.

РОЗДІЛ 1. Від захисту тварин до ідеї прав тварин: еволюція правового розуміння статусу тварин

1.1. Регулювання взаємин між людиною та твариною на основі звичаєвих і релігійних норм

Від самого початку людського існування, відповідно до Біблії, людина мала право від Бога панувати над усіма тваринами. Однак слово «володарювати» не означало споживати, адже Бог говорить, що все живе на Землі має їсти рослини. «І сказав Бог: ось, Я дав вам усяку траву, що сіє насіння, яка є на всій землі, і всяке дерево, яке має плід, що сіє насіння; - вам це буде в їжу; а всім звірам земним, і всім птахам небесним, всякому [плазуну,] на землі, в якому душа жива, дав Я всю зелень трав'яну в їжу» [5:6, Буття 29-31]. Після вигнання перших людей з раю, відповідно до Біблії, люди почали вбивати тварин для жертвоприношення Богу.

Згідно з Біблією, після потопу Бог дає право людині їсти тварину [5:12, Буття 9:1-3]. Проте із застереженнями про те, що людині не можна їсти живу тварину: «Тільки плоті з душею її, з кров'ю її, не їжте» [5:12, Буття 9:4]. Деякі теологи стверджують, що такий дозвіл був даний стосовно тварин вимушено – через брак рослин для їжі після потопу на Землі.

За часів Римської республіки (508 до н. е. – 27 р. до н. е.), а потім і Римської імперії (27 р. до н. е. – 476 р.) до людей могли ставитися дуже жорстоко, тож є підстави твердити, що до тварин могли ставитися так само або гірше. Зокрема в імперії влаштовували ігрища. «Історик XIX століття В.Е.Г. Лекі описує розвиток римських ігрищ, які починалися як бій двох гладіаторів, так: «Звичайні бої, врешті-решт, стали нудними. І щоб задовольнити публіку, придумали різноманітні звірства. Одного разу ведмедя й бика зв'язали разом, і вони несамовито бились на арені. Іншого – одягнених у шкури тварин злочинців кинули бикам, яких перед тим розлютили, припикши розжареним залізом або

поранивши гострими дротиками...За правління Нерона чотириста тигрів билось з биками та слонами. Коли Тит освячував Колізей, за один день загинуло п'ять тисяч тварин... Людські страждання не забарилися... У період Траяна під час ігрищ змагалось десять тисяч чоловіків. Вночі сади Нерона освітлювали, підпалюючи одягнених у просмолений одяг християн...» [2: 295-296] Є підстави вважати, що в часи Римської імперії все ж існувала мораль, позаяк були закони, які відносно захищали певні категорії населення, наприклад, категорію вільних людей. «У Римі суб'єктами права визнавалися тільки вільні люди. Раби не мали правосуб'єктності і визнавалися не суб'єктами, а об'єктами права. Однак не всі вільні люди мали однакову правоздатність» [6:28]. Це було до поширення християнства, коли серед людей панував політеїзм та культ імператора. До людей, які мали статус раба, ставилися так само, як і до тварин у будь-яких правовідносинах. Як зазначають у книзі «Основи римського приватного права» українські правознавці В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та інші, хто писав цю працю, посилаючись на російського науковця та правника Зиновія Черниловського і його «Лекції про римське приватне право»: «Відомий римський юрист Варрон (І ст. до н. е.) класифікував знаряддя виробництва на: 1) ніякі (наприклад, візок); 2) ті, що вимовляють нерозбірливі звуки (тварини) та 3) знаряддя, що говорять (раби). Єдиною відмінністю раба від вола або мула було те, що він є «знаряддям, яке говорить» (*instrumentum vocale*)» [6:39]. Отже, раби та тварини мали статус речі.

У часи Київської Русі до її хрещення та після нього тварини були частиною господарства, яке активно розвивалось та ділилось на тваринництво, бджільництво і т.д. «Але багато порід худоби й коней приходило до нас з Азії, від степовиків, що тільки й жили зі скотарства. Про це оповідає близько 950 р. грецький цісар Константин Порфирородний» [3:2.Господарство].

У часи стародавнього Китаю тварина теж мала статус майна, яке активно використовувалося в господарстві.

І тільки в часи стародавньої Греції, ми маємо інформацію, що деякі мислителі все ж задумувалися про страждання тварин. «Піфагор [ред. – 570р. до н. е. – 497р. до н. е.] був вегетаріанцем і заохочував своїх послідовників ставитись до тварин з повагою, адже він вірив, що у тварин вселяються душі мертвих людей» [2:293]. Однак були ще й інші школи грецького світогляду, зокрема дуже впливовою була школа Платона й Аристотеля. Є доречним зазначити про те, що Аристотель (384 р. - 322 р. до н. е.) був прихильником людського рабства. У своєму творі «Політика» він зокрема згадує і про тварин, визначаючи, що їх створила природа для того, аби люди ними користувалися. «Так само можна думати, що й рослини існують на користь тваринам, а останні на користь людини. Домашні тварини необхідні для використання їх у господарстві, а також для їжі. Дикі ж тварини, хай не всі, але більшість із них, дають людині їжу, а також матеріал для виготовлення одягу та інших необхідних речей. Тож, оскільки природа нічого не робить незавершеним, а з певною метою, то треба визнати, що вона створила все це для людей» [4: Книга перша].

Поширення християнства сприяло покращенню статусу людини. Гладіаторські бої стали вважатися жорстокими, а вбивство людини – гріхом. Через певний час церкви почали впливати на владу держав, однак серед християн теж стався розкол – вони перестали розуміти Біблію однаково. Зокрема християни по-різному розуміли і статус тварин. «Долею тварин переймалось кілька християн. Є написана Василієм Великим молитва, яка закликає добре ставитись до тварин, є примітка Святого Іонна Золотоустого такого ж змісту і є вчення Святого Ісака Сирина. Були навіть деякі святі, Святий Неот (помер в 970 році), наприклад, які саботували полювання, рятуючи оленів та зайців від мисливців» [2: 299-300]. Проте більшість християн вважало, що Бог не зважає на те, як людина ставиться до тварин. Зокрема такої думки дотримувався відомий католицький теолог Тома Аквінський (1225 – 1274 рр.).

Папа Іван Павло II (1920 - 2005), 264-й Папа Римський, вважав, що Бог, справді, дав право людині керувати всім живим, проте це право не є абсолютним.

«...у своїй енцикліці «Турбота про соціальну діяльність» наполягав, що розвиток людства повинен включати «повагу до усіх істот, з яких складається природний світ» [2:304].

Отже, від початку створення світу, згідно з Біблією, люди мали право володарювати над тваринами, але не вбивати їх, зокрема не їсти. З давніх часів, про які людині відомо з найдавніших письмових джерел, що збереглися, люди активно використовували тварин задля їжі і в подальшому господарстві. Проте зі становленням держав, тварин почали застосовувати і в сфері розваг задля того, аби вгодити певним особам, прихильність яких люди хотіли завоювати. З поширенням християнства статус людини покращувався, адже вбивство будь-якої людини вважалося дуже поганим вчинком і небажаним явищем. У той же час вбивство тварин вважалося нормою, а жорстоке ставлення до них таким, яке є допустимим. Хоча деякі відомі християни публічно проповідували захист тварин від жорстокого ставлення. Тварина від початку мала статус майна. Однак разом із тим варто зазначити, що люди могли поневолювати й одне одного. Масово людське рабство почали відміняти лише в другій половині XIX століття. А до рабів могли ставитися так само жорстоко, як і до тварин.

1.2. Розвиток розуміння захисту тварин та перші спроби його регулювання в правових системах, опертих на римську традицію

Слід одразу зазначити, що я не розглядаю у цьому підрозділі захист тварин в контексті судового захисту під час якого тварину могли захищати, обвинувачувати, визнавати винною або невинуватою у злочинах, відповідно до відомих світові випадків судів над тваринами у XIII-XVIII століттях у Європі. Захист тварин, про який ітиметься, означатиме утримання людини від навмисного спричинення шкоди тварині, де це можливо, та закріплення такого обов'язку за людиною на законодавчому рівні.

Люди поділялися на тих, хто співчував тваринам і намагався хоча би власним прикладом поширювати ідею про милосердне ставлення до тварин, і на тих, хто заперечував страждання тварин або вважав, що такі страждання є нормою. До перших можна зарахувати видатного італійського художника Леонардо да Вінчі. Є відомості, які дозволяють вважати, що він був вегетаріанцем [2:307]. А до других – Рене Декарта (31 березня 1596 - 11 лютого 1650), відомого французького філософа, математика й фізика. «Він казав, що тварини – це просто машини, автомати. Їм не властиві ні задоволення, ні біль, не будь-які інші відчуття. І хоч тварини й пищать, коли їх ріжуть ножом, або ж намагаються втекти від розпеченого заліза, це зовсім не означає, що вони у таких випадках відчують біль, - писав Декарт» [2:309]. Така позиція цього науковця по суті легалізувала знущання над тваринами заради науки. «Саме в цей час у Європі почала поширюватись практика експериментів на тваринах» [2:310]. Знеболювальних тоді ще не винайшли, а люди, що проводили ці експерименти, називали себе «механіками», позаяк тварини вважалися «машинами». Свідки цих експериментів говорили, що під час цих експериментів над тваринами жорстоко знущалися [2: 311].

Після цього минуло ще 100 років і люди почали сумніватися в тому, що тварини не відчують болю. «Шотландський філософ Девід Юм (1711 – 1776 рр.) висловлював поширену в ті часи думку, стверджуючи, що «людські закони зобов'язують нас делікатно користуватись цими істотами» [2: 312]. Проте не всі філософи епохи Просвітництва однаково думали стосовно ставлення до тварин. Наприклад, Іммануїл Кант (1724 – 1804 рр.) вважав, що тварини не усвідомлюють своє «я» та є засобами для діяльності людини [2:313].

Першою спробою захистити права тварин у Європі в правовій сфері є закон, який британські колоністи прийняли в Колонії Массачусетської затоки в 1641 році (нині – це територія США) [11:21]. Цей нормативно-правовий акт передбачав зокрема захист тварин від жорстокості та вимоги до власників тварин

визначати час для відпочинку робочих тварин. Є підстави вважати, що цей закон не був дієвим у практичному сенсі, адже на той час ще існувало людське рабство.

З початку XIX століття було чимало випадків, коли політичні діячі пропонували законопроекти, які мали на меті або заборонити певні види спорту, в яких жорстоко ставилися до тварин, або зменшити долю насильства. Довести думку про те, що тварина не має страждати заради розваги, було непросто. Людей, що розказували про це, публічно висміювали. І лише в 1822 році парламентар Великобританії Річард Мартін досягнув того, що «був прийнятий закон, згідно з яким злочином стало завдання «безпричинної» шкоди певним домашнім тваринам – «власності іншої людини або людей». Вперше жорстоке ставлення до тварин стало кримінальним злочином» [2:315]. У 1823 році захист цього закону поширився і на ослів, проте котів та собак він і надалі не захищав [2:315]. Варто зазначити, що злочин за жорстоке поводження над певними видами тварин та за певних обставин був сформульований так, аби, на перший погляд, він захищав саме людину – власника тварини, а не тварин. Є підстави твердити, що це суттєво допомогло Річарду Мартіну переконати інших парламентарів ухвалити цей закон, адже раніше з його пропозицій відверто глузували як в парламенті, так і в засобах масової інформації. Проте його це не зупинило і пізніше разом із іншими людьми, які прагнули захистити тварин від жорстокого поводження, він створив товариство з метою збирати докази злочинів проти тварин.

У 1859 та 1871 роках Чарльз Дарвін (1809-1882рр.) видав у світ свої праці «Походження видів» та «Походження людини» відповідно, що представляли широкому загалу теорію еволюції. Цей англійський науковець писав: «Ми побачили, що почуття та інтуїція, різні емоції та здібності, такі як любов, пам'ять, увага та допитливість, наслідування, інтелект і т.д., якими зазвичай пишається людина, можна спостерігати у нижчих тварин – як на початковій, так і на розвиненій стадіях» [2:317], [7:105]. Чарлз Дарвін зокрема стверджував, що людина та тварина має багато схожих рис.

Після праць Чарльза Дарвіна тогочасні філософи масово почали задумуватися про доцільність болю, який людина завдає тварині заради власної користі. Деякі з них навіть перестали їсти м'ясо (наприклад, єврейський винахідник Льюс Гомперц (1783/1784—1865 рр.) та англійський письменник Генрі Стівенс Сольт (1851 – 1939). А дехто не міг визнати права тварин на життя чи на уникнення страждання через дозвіл Бога їсти тварин, відповідно до Біблії, та через те, що тварини самі їдять одне одного (наприклад, англійський філософ Вільям Пейлі та видатний американський політик Бенджамін Франклін). [2:319-321] Філософ Артур Шопенгауер (1788 -1860 рр.) припускає, що люди можуть обходитися без вживання м'яса, але якщо живуть у теплому кліматі [2:322]. Також мислитель стверджував, що «смерть тварин необхідно полегшувати» за допомогою хлороформу» [2:322], [8: Глава VIII]. Пропозиція Артура Шапенгауера була слухною, адже на кінець XVIII та на початок XIX століття забій тварин зазвичай супроводжувався фізичними та психологічними тортурами для них: тварин могли тримати декілька днів без їжі, а перед забоєм їх не оглушували [2:323].

Отже, філософи та науковці розділялися у своїх думках стосовно тварин, та зазвичай переважала думка про те, що до тварин можна ставитися так, як буде зручно людині. Ідеалісти та матеріалісти, попри свої різні світогляди, стосовно захисту тварин мали спільну позицію. І лише на початку XIX століття вперше захист тварин вдається врегулювати в правовій площині. Люди почали створювати перші організації для захисту тварин від жорстокого поводження. Нині ж більшість держав мають нормативно-правові акти, які в тій чи іншій мірі забезпечують захист різних тварин.

1.3. Утвердження ідеї прав тварин як сучасна тенденція розвитку захисту тварин

Станом на 2020 рік права тварин не визнані світовою спільнотою, але про них ось уже як століття говорять публічно та пишуть наукові роботи й книги. Підставою для визнання людиною прав тварини є те, що тварина є теж живою істотою, яка здатна відчувати біль, страх та проявляти різні емоції, чого не може робити, наприклад, рослина, але на що здатна людина.

Людям складно визнавати чийсь права без практичної на це вигоди. Доказом цього є історичні передумови прийняття кожного документу, що закріплював права людини, та той факт, що більшість країн скасувало людське рабство лише в середині XIX століття. Як приклад до наведеної думки можна взяти передумови створення першого документу, який заклав основи концепції прав людини, «Великої хартії вольностей» 1215 року. Є підстави вважати, що англійський король погодився на цей документ під тиском баронів, які для того, щоб убезпечити свій майновий стан, домагалися більше прав [108]. Згодом коло цих осіб з правами щоразу розширювалося.

Визнання прав тварини, на відміну від визнання прав людини, на перший погляд, не дає практичної вигоди людям. Ба більше – здається, що це створює додаткові проблеми, зокрема унеможлиблює виробництво великої кількості продукції та послуг. Через це є підстави вважати, що визнання людьми прав тварин відбудеться не скоро.

Існує чимало підтримки та критики ідеї прав тварин серед філософів та правників. Наприклад, німецький суддя Брегенцер в 1894 році у своїй праці про права тварин зазначає, що тварини мають юридичні права, але вони – не такі, як у людей, а більш обмежені, проте держава в змозі їх захищати [9:Глава III]. Правник вважає, що основні права тварин – це право на життя, на недоторканність тіла та право на здоров'я. Водночас він зауважує, що людина в праві вбивати тварину, дресирувати її та використовувати в цирках задля розваг.

Також суддя захищає вівісекцію. Брегенцер аргументує свою позицію тим, що будь-яке бажання людини є вищим за будь-яке право тварини.

Російський історик та громадський діяч Павло Безобразов (1859 - 1918) у своїй праці «Права тварин» [9:Глава III] негативно оцінює такі міркування німецького судді Брегенцера: «Якщо тварина не має права на життя, якими же тоді правами можемо ми наділити її?» [9:Глава III]. Павло Безобразов стверджує, що тільки англійський письменник та реформатор Генрі Стівенс Сольт (1851 – 1939) зміг логічно довести свою позицію стосовно прав тварин. Англієць був переконаний, що люди в змозі вести здоровий спосіб життя, не вживаючи при цьому м'ясо і за таких обставин потреба когось вбивати з часом відпаде [10]. Тільки якщо тварин перестануть вбивати заради потреби людей, держава зможе захищати права тварин, вважав Генрі Стівенс Сольт.

Павло Безобразов був переконаний, що тварини мають право на життя без страждань від людей: «У свідомість людей має проникнути думка про те, що будь-яка жива істота має однакове з нами [ред. - з людьми] право на існування, що не тільки вбивство людини, але і вбивство бика чи барана є гріхом та злочином» [9:Глава VII].

Український еколог, природоохоронець та зоозахисник, Володимир Борецько, погоджується з позицією Павла Безобразова та доповнює її: «...право – це те, що викликано необхідністю. Варто зазначити, що наявність прав не завжди передбачає наявність обов'язків. Наприклад, немовляти та душевнохворі люди мають права, але не мають обов'язків. Так само і з тваринами, рослинами та екосистемами: у них є права, але немає обов'язків» [11: 37]. Еколог міркує, що в правовій площині до тварин потенційно можливе таке ж саме ставлення, як і до дітей чи до хворих людей, які не усвідомлюють свої вчинки. Є підстави стверджувати, що такий погляд на права тварин є хорошим контраргументом до позиції тих людей, які переконані, що тварини не можуть брати на себе обов'язків, а отже, і прав у них через це не може бути. Зокрема в самому визначенні правосуб'єктності закладається і право, і здатність нести обов'язок.

Відповідно до «Великого енциклопедичного юридичного словника», «правосуб'єктність – це здатність фізичних та юридичних осіб у встановленому порядку бути суб'єктами права, тобто носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків» [13:697].

Володимир Борецько виділяє чимало прав тварин, зокрема: право на життя, право на природню свободу, право на захист від страждань через вину людини (на захист від жорстокості); право на необхідну для життя долю земних благ; право на генетичне різноманіття (захист від генетичного забруднення); право на відсутність відповідальності перед людиною та право домашніх і сільськогосподарських тварин на опіку [11:40]. Варто зазначити, що еколог Володимир Борецько також говорить і про права рослин та всього живого на Землі [11:37].

Сучасний філософ Пітер Сінгер у своїй книзі «Визволення тварин» аргументує права тварин тим, що вони здатні відчувати біль, у той час, як рослини його відчувати не можуть [2:357], тож і прав рослин не існує.

Варто виділити думки стосовно прав тварин і російського та польського правознавця Лева Петражицького (1867-1931 рр.). Він вважав, що «в якості учасників правових відносин можуть виступати тварини, наприклад, кінь, домашня собака, від яких їх власник може вимагати слухняності і виконання певних функцій. У свою чергу, тварини «мають право претендувати на належне поводження з ними. Проте в даний час подібний погляд ніким з вітчизняних правознавців не розділяється, хоча існують юридичні норми, що визначають ставлення людини до тварин (порядок утримання, вихову, щеплень тощо)» [14: Тема 23, 3].

Загалом ідею прав тварин також розвивав американський професор філософії Том Ріган (1938-2017) та продовжують це робити англійський психолог Річард Райдер, англійський священник Ендрю Лінзі, американський юрист Крістофер Стоун та інші мислителі.

Дослідивши аргументи активних противників прав тварин, є підстави вважати, що всі ці люди безпосередньо чи опосередковано мають справу з тваринами: вони є власниками цирків з тваринами, дресирувальниками або мисливцями. Визнання прав тварин їм не вигідне, позаяк тоді вони не зможуть законно порушувати права тварин.

Законодавство України та жодної іншої країни не визнає прав тварин, проте держави забезпечують тваринам їх захист від жорстокого поводження за допомогою правових інструментів. Відповідно до Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», «тварини — біологічні об'єкти, що відносяться до фауни» [12]. А отже, до тварин відносяться і комахи. Як захистити комах у практичному аспекті? Адже мурахи є в траві, по якій ходять люди, а таргани живуть у будівлях, через що люди їх часто отруюють, позаяк не бажають жити з цими тваринами разом. Є підстави твердити, що право на життя комах практично захистити неможливо. Тому виключно по відношенню до прав комах за людиною можна закріпити лише один обов'язок — не шкодити кохам спеціально, тобто, наприклад, не трюїти тарганів, а іншим методом змушувати їх піти з певного приміщення; або не давити мурах цілеспрямовано і так далі. Водночас, права тих тварин, яких можна практично захистити, потрібно захищати за допомогою детально продуманих і прописаних правових інструментів.

Отже, сучасні тенденції розвитку права зокрема зачіпають і питання прав тварин. Є різні думки стосовно цієї ідеї: хтось визнає їх, перелічує, а хтось заперечує, не визнає. На сьогоднішній день у питанні прав тварин лишається чимало проблем, рішення на які люди поки не в силі відшукати через різні причини. Зокрема лишаються відкритими такі питання: чи має тварина право на життя, якщо людина їсть м'ясо; які ще права мають тварин та як їх практично захистити.

У цій роботі я не буду акцентувати на сутності та реалізації всіх прав тварин, а буду досліджувати лише одне з таких прав, яке більшість людей усе ж

визнає, це право тварин на захист від жорстокого поводження або право тварини не страждати.

* * *

З найдавніших часів, про які людині відомо, тварина завжди мала правовий статус речі. Після заснувань держав люди активно використовували тварин не лише у господарстві, а ще й у сфері розваг, часто жорстоко ставлячись до них. Проте до певних категорій людей могли ставитися так само жорстоко, як і до тварин: людей могли жорстоко вбивати, катувати та знущатися.

Поширення християнства дало людям розуміння того, що життя людини є цінним, тож вбивати певних людей, як тварин, і ставитися до них, як до тварин, стало вважатися неправильним. Разом із тим, людське рабство законно існувало в більшості країнах аж до другої половини XIX століття. Мислителі почали міркувати на тему захисту тварин від жорстокого поводження, що з часом розвинулося в правовий захист тварин і в ідею прав тварин.

На початку XIX століття вперше захист тварин вдається врегулювати за допомогою правових інструментів. Люди починають створювати перші організації для захисту тварин від жорстокого поводження.

На сьогодні у світі тварина має статус речі, а її права офіційно не визнані. Однак на рівні законодавства більшість країн все ж закріплює за нею одне право – її захист від жорстокого поводження людини.

РОЗДІЛ 2. Всесвітній та регіональний рівні правового регулювання захисту тварин

2.1. Міжнародно-правові документи про захист тварин

На сьогодні існує ціла система міжнародно-правових документів стосовно захисту тварин і докiлля загалом, які містять у собі норми як зобов'язального права, так і норми рекомендаційного характеру. Положення рекомендаційного характеру хоча і не є обов'язковими для впровадження, проте грають роль ознайомлення для сторін угод із новими підходами та можливостями. Норми «м'якого права» спочатку не мають загального визнання, але надалі можуть поступово, внаслідок неодноразового повторення, ставати частиною «твердого права».

Україна є стороною багатьох таких міжнародно-правових угод, але не всіх. Частина з них зберегли свою чинність з часів Союзу Радянських Соціалістичних Республік, оскільки, відповідно до статей 6 і 7 Закону України «Про правонаступництво України», «Україна підтверджує свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України»[104:ст.6] та «Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки» [104:ст.7].

Наша держава підписала та/або ратифікувала Конвенцію про охорону біологічного різноманіття, Конвенцію про збереження мігруючих видів диких тварин (Бонн, 1979 р), Європейську конвенцію про захист домашніх тварин (Страсбург, 1987 р.), Європейську конвенцію про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей (Страсбург, 1986 р.), Конвенцію про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (Вашингтон, 1973 р.), Конвенцію про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Берн,

1979 р.), Угоду про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану та Конвенцію про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року.

Було навмисно не згадано про ряд конвенцій та інших міжнародних документів, які захищають довкілля загалом та окремо рослини. Слід зазначити, що вони також сприяють захисту тварин, хоч і опосередковано. Адже для диких тварин і комах домом є природа: ліси, поля, річки тощо. Якщо якісь унікальні неживі природні об'єкти зникнуть або будуть пошкоджені, тварини теж постраждають. Наприклад, Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, яку Українська РСР ратифікувала Указом Президії Верховної Ради №6673-XI (6673-11) 4 жовтня 1988 року [94] захищає зокрема «геологічні й фізіографічні утворення й суворо обмежені зони, що є ареалом видів тварин і рослин» [94:ст.2]. І хоча більше про тварин у цьому документі окремо не згадується, цю Конвенцію слід віднести до тих правових актів, які грають на користь захисту тварин.

Україна не приєдналася до Європейської конвенції про захист тварин при міжнародному перевезенні (Париж, 1968 р.) [17]. З цього випливає, що українські перевізники та перевізники тих країн, які теж не ратифікували цей документ, зокрема держави-великі експортери (наприклад, Китай) мають право не створювати комфортних умов для перевезення тварин, якщо їхнє національне законодавство цього не забороняє. Ця конвенція [17] передбачає зокрема важливі норми для життя тварин, які в змозі забезпечити прийнятні умови для їх перевезення. Документ передбачає заборону перевезення тих самок, які мають народити під час перевезення або вже народили в минулі 48 годин. Стаття 6 [17] визначає, яким має бути простір у кожної тварини: вона повинна мати можливість лягти, вчасно поїсти та попити. Варто зазначити, що ці норми встановлюють обов'язки людини турбуватися про тварин і не спричиняти їм

муки, а якщо смертельних травм уникнути не вдалося, то смерть тварини має бути швидкою [17 : ст.¹12].

Розглянемо детальніше ті міжнародні конвенції, до яких Україна приєдналася. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року в Україні набрала чинності 1995 року. «Біорізноманіття, безумовно, включає мігруючі види, але воно також включає дерева, мурашок, равликів та інших тварин, які не мігрують і розташовані лише в одній країні. Ці ресурси історично вважалися повністю суверенітетом держави і не підлягали міжнародній політиці»² [23:958]. Ця ж Конвенція вперше вивела проблему зникнення видів тварин на міжнародний рівень. Міжнародна угода зобов'язує країни, що її ратифікували, розробити національні стратегії стосовно збереження біорізноманітності.

До Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Бонн, 1979 р) наша держава приєдналася 19 березня 1999 року. В ній зокрема Сторони домовляються про те, що вони докладають всі свої зусилля для збереження мігруючих видів тварин, особливо на кордонах країн [18: ст.1]. Проте у нормах цього документу прослідковується споживацький підхід людей до тварин. Конвенція турбується про збереження тварин лише як видів для різних потреб людей: в економічних, наукових, естетичних, рекреаційних та екологічних цілях. Документ має на меті зберегти кількісний показник тварин, ігноруючи цінність життя окремих особин.

Європейську конвенцію про захист домашніх тварин (Страсбург, 1987 р.) [19] наша держава ратифікувала 18 вересня 2013 року. У преамбулі цього документу зазначено, що «людина має моральне зобов'язання поважати всіх живих істот». У статтях конвенції детальніше регламентується, в чому така повага має проявлятися. Зокрема в тому, що люди не повинні сприяти

¹ Скорочення «ст.» у квадратних дужках – означає статтю, скорочення «ч.» у квадратних дужках – означає частину статті, а скорочення «п.» у квадратних дужках – означає пункт статті.

² Перекладено з англійської мови на українську автором магістерської роботи.

одомашненню диких тварин; що «ніхто не повинен залишати домашню тварину» [19: ст.3], завдавати їй непотрібного болю чи пригнічення; та в тому, що «будь-яка особа, яка утримує домашню тварину або яка дала згоду доглядати за нею, несе відповідальність за її здоров'я та благополуччя» [19: ст.4]. Також у цій конвенції міститься обмеження стосовно придбання домашньої тварини: особам, яким ще не виповнилося 16 років, не може продаватися тварина самостійно без «чітко висловленої згоди їхніх батьків або інших осіб, які виконують обов'язки батьків» [19: ст.6].

Європейська конвенція про захист домашніх тварин забороняє дресирування, котре спричиняє «непотрібний біль». Цей документ передбачає зокрема і контроль за розведенням тварин для торгівлі ними. Стаття 8 встановлює, що люди, які планують зайнятися продажем домашніх тварин, мають сповістити про це компетентному органу [19: ст.8]. Однак в Україні ця вимога не виконується, адже торгівля домашніми тваринами перебуває поза контролем. Ця Європейська конвенція також забороняє купірування (тобто видалення) хвоста домашньої тварини, її вух, зубів і пазурів та позбавлення голосу. Але такі ці процедури все ж можуть застосовуватися законно, якщо є ветеринарно-медичні показники, які засвідчують, що такі міри для певної тварини є необхідними для її здоров'я [19: ст.10]. У статтях 12 і 13 ця Конвенція закріплює обов'язок Сторін контролювати розмноження домашніх тварин і пропонує можливі способи: шляхом відлову, кастрації/стерилізації, реєстрації тварин або присипляння. Також у цьому документі зазначається, що «ніхто не повинен залишати домашньої тварини» [19:ст.3], тобто лишати домашніх тварин напризволяще не можна: не можна вигнати тварину з дому, лишити її на вулиці, в лісі чи деінде.

Європейську конвенцію про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей (Страсбург, 1986 р.) [20], Україна підписала в 2017 році. У цьому документі Сторони офіційно

визнають, що експерименти спричиняють тваринам біль і страждання, тому таких дослідів потрібно уникати, якщо це можливо. Проте в преамбулі цієї Конвенції зазначається, що «людині у її пошуках знань, здоров'я та безпеки необхідно використовувати тварин у тих випадках, коли існують розумні підстави вважати, що це слугуватиме поглибленню знань або відповідатиме загальним інтересам людини чи тварини, так само, як вона використовує їх для забезпечення харчування, одягу та як в'ючних тварин»³ [20]. Є підстави вважати, що хоч ця Європейська конвенція і створена для запобігання болю тваринам або спричинення їм якомога меншого болю, вона все одно передбачає можливість завдати тварині гострий біль. Для того, аби процедура, «яка завдасть їй або може завдати гострого болю, що вірогідно продовжуватиметься», відбулася, на неї мають отримати спеціальний дозвіл від уповноваженого органу [20: ст.9]. Таким чином, можна зробити висновок, що цей документ не є остаточним запобіжником у спричиненні страждань тваринам під час експериментів над ними. Люди виправдовують подібні процедури над тваринами розвитком науки, проте вони забувають, що такі ж цілі переслідували й у свій час ті, які вважали, що експерименти можна проводити і над людьми без їх попередньої на це згоди.

До Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (Вашингтон, 1973 р.) [21] наша держава приєдналася 14 травня 1999 року. Цей документ зобов'язує Сторони встановити додатковий контроль за утриманням деяких тварин, популяції яких перебувають під загрозою зникнення, та за дозволами для їх купівлі та продажу.

У 1996 році до Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.) Україна приєдналася із застереженнями. Вона має на меті захистити тварин і рослин від зникнення, особливо певні перелічені в додатках до цього міжнародного акта види [22]. У цьому документі зазначається лише про кількісний показник видів. І хоч

³ В'ючні тварини – це тварини, яких люди використовують для транспортування людей чи речей.

Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі забороняє жорстокі методи полювання, однак це є норма рекомендаційного характеру.

Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану в Україні набрала чинності в 2004 році. Вона передбачає, що всі Сторони цього міжнародного договору мають заборонити навмисне вилучення китоподібних. Така угода безумовно покращує захист китоподібних тварин.

У Конвенції про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року зазначається, що таке збереження в собі «включає раціональне використання» [95:ст.2], а не повну охорону. За раціональним використанням і дослідженням видів тварин та інших живих організмів Антарктики слідкуватиме Комісія по збереженню морських живих ресурсів Антарктики, яку утримуватимуть Договірні Сторони, [95: ст.7] та Науковий комітет по збереженню морських живих ресурсів Антарктики, який «є консультативним органом Комісії» [95:ст.14]. Вилов тварин цією Конвенцією не забороняється. Однак слід визнати, що певні види тварин цей документ все ж охороняє повноцінно, а от яких саме – це вирішує Комісія по збереженню морських живих ресурсів Антарктики, яка регулярно збирається та ухвалює рішення. [95:ст.9, ч.2, п.d].

Також серед міжнародних актів про тварин варто згадати про Всесвітню Хартію природи (1982 р.) та Всесвітню декларацію прав тварин (Лондон, 1977 р.). Чи юридизують вони права тварин? Ні. Але про ці документи слід зазначити через те, що вони свідчать про початок усвідомлення людьми прав тварин. Всесвітня Хартія природи не говорить прямо про права тварин, проте опосередковано ставить їх на порядок денний: Генеральна Асамблея ООН «переконана, що будь-яка форма життя є унікальною та заслуговує поваги, якою не була б її користь для людини і для визнання цієї невід’ємної цінності інших

живих істот людина має керуватися моральним кодексом поведінки»⁴ [15:Преамбула]. Всесвітня декларація прав тварин прийнята Міжнародною Лігою Прав тварин, проте жодного офіційного визнання вона не має. Цей документ [16] проголошує, що тварини мають право на повагу до свого життя з боку людей (стаття 2), означає полювання та риболовлю задля задоволення недопустимими видами діяльності (стаття 4), а також називає вбивство диких тварин діями геноциду (стаття 8).

Отже, на цей час вже склалася ціла система міжнародно-правових документів у сфері захисту довкілля і зокрема захисту тварин. Ці міжнародно-правові акти містять норми зобов'язального права та положення рекомендаційного характеру. Україна є стороною багатьох таких міжнародних угод. Але міжнародно-правові норми, які захищають тварин від страждання чи спричинення їм «зайвого болю», мають здебільшого рекомендаційний характер. Також такими документами передбачено чималу кількість випадків, у яких людям дозволяється заподіювати біль тваринам за певних обставин (наприклад, для деяких наукових експериментів). З міркувань гуманності та утвердження ефективності захисту тварин видається доцільним внести поправки до наявних документів та створити нові, які значно звужували би коло обставин, в яких тваринам можна завдавати біль.

2.2. Міжнародні інституції, залучені до захисту тварин

До захисту тварин залучені чимало міжнародних інституцій, діяльність яких зосереджена на захисті довкілля загалом. Однак є і такі, які працюють виключно над проблемами, що пов'язані з тваринами, та відіграють у захисті

⁴Перекладено з російської мови на українську автором магістерської роботи.

тварин вагому роль. Серед таких, що варто виділити є: Програма ООН з довкілля (анг. – United Nations Environment Programme, UNEP), Міжнародний союз охорони природи (англ. – International Union for Conservation of Nature, IUCN), міжнародна громадська організація «Всесвітній захист тварин», Всесвітня організація охорони здоров'я тварин, міжнародна неурядова організація «Всесвітній фонд природи» (анг. World Wide Fund for Nature, WWF), міжнародна неурядова організація з охорони довкілля «Грінпіс» (анг. Greenpeace), Міжнародний фонд захисту тварин (анг. International Fund for Animal Welfare, IFAW), міжнародна громадська організація «РЕТА» (анг. People for the Ethical Treatment of Animals, укр. Люди за етичне ставлення до тварин) та міжнародна організація захисту тварин «Four Paws» (укр. Чотири лапи).

Програма ООН з довкілля – це «провідна всесвітня природоохоронна організація, яка визначає глобальний екологічний порядок денний, сприяє узгодженій реалізації екологічного компоненту сталого розвитку в рамках системи ООН і є авторитетним захисником інтересів довкілля у світі»⁵[96]. Вона у своїй діяльності звертає увагу на широке коло питань, які пов'язані з охороною довкілля. Захист тварин як окремий напрямок своєї роботи ця організація не виділяє. Однак про тварин завжди йдеться у комплексі питань, над якими працює Програма ООН з довкілля. Наприклад, у контексті екосистем і біорізноманіття організація досліджує проблему негативного впливу пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19) на збереження приматів [97].

Міжнародний союз охорони природи – це союз, членами якого є урядові та громадські організації [98]. І хоч ця організація теж працює над широким колом питань, що пов'язані з охороною навколишнього середовища, в яких тема захисту тварин так само розглядається паралельно з іншими проблемами, вона виділяє окремий напрямок у своїй діяльності, який присвячений збереженню видів тварин. Над цим окремим напрямком працює спеціальна комісія з

⁵ Перекладено з англійської мови на українську автором магістерської роботи.

виживання видів (анг. – Species Survival Commission). Вона створила та регулярно оновлює свій «червоний список» видів тварин, які перебувають під загрозою зникнення, досліджує проблеми, які сприяють зникненню тварин, створює плани та програми для їх збереження та фінансує їх виконання. Міжнародний союз охорони природи працює у сфері збереження видів тварин глобально та залучає до неї інші інституції, як урядові, так і громадські.

Міжнародна громадська організація «Всесвітній захист тварин» працює з 1950 року і представлена у багатьох країнах. Вона спеціалізується на порятунку тварин у стихійних лихах, а також бореться за заборону жорстокості над тваринами, яка є частиною традицій для деяких країн. Наприклад, організація «Всесвітній захист тварин» активно виступає проти корид, зокрема проводить просвітницькі кампанії серед населення. Через це вже майже 50 міст Іспанії та Франції заборонили в себе проводити бої биків [51]. У 1981 році ця організація отримала консультативний статус в ООН. Є підстави вважати, що їхня діяльність позитивно впливає на захист тварин у світі.

Всесвітня організація охорони здоров'я тварин також залучена до захисту тварин, але акцентує свою увагу саме на здоров'ї тварин. Це «міжурядова організація, яка відповідальна за покращення здоров'я тварин у всьому світі»⁶ [99]. Станом на 2018 рік її членами є 182 країни, зокрема і Україна. Ця організація має розгалужену структуру, в якій вагому роль грають Генеральний директор, якого обрає Всесвітня асамблея делегатів, Рада, Регіональні комісії на кожному континенті та технічні комісії спеціалістів. Всесвітня організація охорони здоров'я тварин спеціалізується на розробці способів покращення здоров'я тварин, на вивченні захворювань, які трапляються у тварин, та на вчасному повідомленні про небезпеку, якщо така є, міжнародному співтовариству. Також ця міжурядова організація збирає та аналізує наукову інформацію ветеринарії з

⁶ Перекладено з англійської мови на українську автором магістерської роботи.

усього світу. Тому вона співпрацює із багатьма міжнародними та регіональними інституціями.

Міжнародна неурядова організація «Всесвітній фонд природи» також залучена до захисту тварин. Її основні напрямки, над якими вона працює, це «охорона лісів, прісноводних водойм, морів та океанів, збереження видів флори та фауни, мінімізація використання токсичних речовин, зміна клімату тощо» [100]. Ця організація має представництва в понад 100 країнах світу, сприяє збереженню важливих зелених зон для тварин і рослин та розширенню природоохоронних територій. Також WWF моніторить торгівлю тваринами, досліджує і допомагає охороняти ті види тварин, які перебувають під загрозою зникнення. Своєю інформацією організація ділиться шляхом освітніх заходів для населення, зокрема в режимі онлайн. «Всесвітній фонд природи» має представництво і в Україні.

Міжнародна неурядова організація з охорони довкілля «Грінпіс» також долучається до вирішення актуальних проблем навколишнього природного середовища: сприяє збереженню Арктики, відновленню лісів, протидії глобальному потеплінню та протидії забрудненню океанів тощо [105]. Також ця організація відіграє вагомую роль у захисті тварин. Кожна її ініціатива, яка спрямована на поширення інформації серед населення про проблеми довкілля, стосується і життя тварин. Цікавим є той і факт, що «Грінпіс» не приймає гроші від урядів, корпорацій та політичних партій на потреби своєї діяльності [106: Greenpeace International Annual Report 2018, 34]. Фінансування цієї організації здебільшого відбувається завдяки внескам окремих благодійників. Окрім того, варто зазначити, що «Грінпіс» задля ефективності своїх ініціатив, які мають глобальний характер, часто об'єднується у зусиллях із різними природоохоронними організаціями. Зокрема задля захисту китів «Грінпіс» діяла спільно з «Всесвітнім фондом природи» (анг. WWF): «...WWF зібрав гроші,

віддав їх у «Грінпіс», щоби придбати судно, а потім обидві організації агітували за зміни в Міжнародній китобійній комісії»⁷ [107].

Міжнародний фонд захисту тварин – ще одна дуже потужна організація у сфері захисту тварин. Всі її напрямки діяльності стосуються питань добробуту тварин. Вона працює над розслідуваннями випадків браконьєрства та незаконної торгівлі тваринами, над порятунком тварин під час стихійних лих, над покращенням захисту тварин на політичному та правовому рівнях у різних країнах світу, над охороною морських тварин, над допомогою домашнім тваринам, зокрема безпритульним домашнім тваринам, над збереженням та відновленням зелених зон [101]. Також міжнародний фонд захисту тварин підтримує чимало реабілітаційних центрів для диких тварин по всьому світу. Окрім того, ця організація шляхом навчання поширює знання серед посадовців та звичайного населення про те, як ефективно захищати тварин у різних сферах.

Оглядаючи основні міжнародні інституції, які залучені до захисту тварин, не можна не згадати про громадську організацію «РЕТА». Це «найбільша організація захисту прав тварин у світі, що налічує понад 6,5 мільйонів членів та прихильників»⁸[102]. Вона відрізняється серед інших вище зазначених інституцій тим, що «РЕТА» виступає не лише за ефективний захист тварин, а ще й за визнання людиною прав тварин. Ця міжнародна організація має чимало представництв у різних країнах і активно виступає проти будь-якого використання тварин людиною: проти цирків з тваринами, проти експериментів над тваринами тощо. «РЕТА діє через освіту, розслідування жорстокого поводження, дослідження, порятунок тварин, законодавство, спеціальні заходи, залучення відомих людей до кампаній, а також через акції протесту»⁹ [102]. Ця міжнародна організація вела і веде доволі багато зоозахисних ініціатив, які

⁷ Перекладено з англійської мови на українську автором магістерської роботи.

⁸ Перекладено з англійської мови на українську автором магістерської роботи.

⁹ Перекладено з англійської мови на українську автором магістерської роботи.

здебільшого мають просвітницький характер та які позитивно впливають на захист тварин у всьому світі.

Окрім того, слід виділити і діяльність міжнародної організації захисту тварин «Four Paws». Вона утримує чимало реабілітаційних притулків для ведмедів, які раніше потерпали від жорстокого ставлення людини, зокрема від дресирування у цирках з тваринами [48]. Ця організація створює та підтримує як глобальні кампанії захисту тварин, так і локальні: в певних країнах та містах. Також «Four Paws» виявляє випадки жорстокого поводження з тваринами, працює над проблемами на місцях, здійснює порятунок тварин, в разі такої необхідності та можливості, та поширює інформацію про захист певних тварин, які є вразливими до жорстокості. Ця міжнародна організація активно підтримує заборону використання тварин у діяльності цирків. «Four Paws» своєю роботою здійснює позитивний вплив на захист тварин.

Також варто зазначити, що є інституції, які створені на базі певних міжнародних документів, які захищають тварин. Зокрема всі ті конвенції, які були розглянуті в підрозділі 2.1., передбачають регулярні зібрання, які оцінюють звітність країн-сторін цих конвенцій та обговорюють стан поточних справ у сфері захисту тварин. Ці зібрання називають конференціями або комітетами або багатосторонніми консультаціями або нарадами сторін або що. Окрім того, можуть передбачатися і додаткові органи. Наприклад, Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин передбачає не лише Конференцію Сторін, а ще й Наукову раду [18:ст.8]. Ці консультативні органи мають на меті перевіряти виконання норм угод країнами, які приєдналися до документів.

Отже, на сьогодні у світі працює чимало міжнародних інституцій, діяльність яких полягає у захисті довкілля та зокрема захисті тварин. Окрім таких міжурядових організацій, які в той чи інший спосіб залучені до захисту тварин, виявилися дуже дієвими і позавладні міжнародні організації. Усі вони тим чи іншим чином вплинули на створення міжнародних угод, що сприяють кращому

захисту тварин у світі. Також такі міжнародні інституції діють і локально – в окремих країнах та місцевостях.

2.3. Правове регулювання захисту тварин в Європейському Союзі

Окрім міжнародних документів і внутрішнього законодавства членів-держав Європейського Союзу, сферу захисту тварин регулюють і власні правові акти, які діють на території всього ЄС.

Зокрема захист тварин в Європейському Союзі регулюють такі нормативно-правові акти: Директива 98/58/ЄС від 20 липня 1998 року стосовно захисту тварин, що утримуються для сільськогосподарських потреб; Директива 2010/63/ЄС від 22 вересня 2010 року про захист тварин, які використовуються для експериментів та інших наукових цілей; Директива 91/628/ЄС, узгоджена з Директивою 95/29/ЄС, про захист тварин під час перевезення (транспортування); Регламент (ЄС) № 1223/2009 Європейського парламенту та Ради на косметичну продукцію, що розміщується на внутрішньому ринку ЄС; Регламент №998/2003 Європейського парламенту та Ради Європи про вимоги стосовно стану здоров'я тварин, що застосовуються при некомерційному перевезенні домашніх тварин; Європейська конвенція про захист сільськогосподарських тварин від 1976 року; Європейська конвенція про захист тварин, призначених на забій від 1979 року; Регламент Європейської Комісії про вимоги стосовно стану здоров'я циркових тварин під час перевезення між державами-членами; Директива Ради Європи про утримання диких тварин у зоопарках; Регламент Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу № 1/2005 від 22 грудня 2004 року про захист тварин під час транспортування та пов'язаних з цим операцій та внесення змін до Директив 64/432/ЄЕС, 93/119/ЄС і Регламенту № 1255/97 ЄС; Директива Ради 2008/120 / ЄС від 18 грудня 2008 року про встановлення мінімальних стандартів захисту свиней; Директива Ради 1999/74/ЄС від 19 липня 1999 р. щодо

встановлення мінімальних стандартів для захисту курей-несучок; Директива Комісії 2002/4/ЄС від 30 січня 2002 р. про реєстрацію підприємств, що утримують курей-несучок, відповідно до вимог Директиви Ради 1999/74/ЄС; Регламент Ради (ЄС) № 1/2005 від 22 грудня 2004 р. щодо захисту тварин під час транспортування та проведення відповідних процедур, які вносять зміни до Директив 64/432/ЄС та 93/119/ЄС і до Регламенту ЄС № 1255/97; Рішення Комісії 2006/778/ЄС від 14 листопада 2006 року стосовно мінімальних вимог до збирання інформації під час перевірок виробничих об'єктів, на яких утримуються деякі тварини для сільськогосподарських потреб; Директива Ради 2007/43/ЄС від 28 червня 2007 р., якою встановлюються мінімальні правила для захисту курей, що утримуються для виробництва м'яса; Директива Ради 2008/119/ЄС від 18 грудня 2008 р., якою встановлюються мінімальні стандарти для захисту телят, та Регламент ЄС № 1523/2007 Європейського парламенту та Ради від 11 грудня 2007 року про заборону розміщення на ринку та ввезення або вивезення із Співтовариства хутра котів і собак, а також продуктів, що містять таке хутро.

У Консолідованій версії договору про функціонування Європейського Союзу зазначається, що тварини здатні відчувати, тому встановлюються певні вимоги для їх добробуту [47:ст.13]. Ці мінімальні вимоги прописані в спеціальних директивах ЄС та Регламентах ЄС з можливістю встановити ще суворіші норми, які будуть забезпечувати благополуччя тварин, на рівні національних законодавств країні-членів ЄС. Розгляньмо їх детальніше.

Директива 98/58/ЄС від 20 липня 1998 року стосовно захисту тварин, що утримуються для сільськогосподарських потреб встановляє «мінімальні стандарти захисту розведення та утримання тварин для сільськогосподарських потреб» [24: ст.1] . Документ містить норми, які зобов'язують власників тварин забезпечити їм достатній простір, в разі якщо тварину прив'язують або іншим чином обмежують: «Якщо тварина постійно або регулярно прив'язується або обмежується її пересування, їй повинен бути наданий простір достатній для її фізіологічних та етологічних потреб відповідно до встановленого досвіду та

наукового знання» [24: Додаток. Свобода переміщення]. Також ця директива регламентує, що всі тварин мають мати доступ до їжі та води, відповідно до їх природніх на те потреб, та дозволяє мінімальне або короткочасне ушкодження під час процесу розведення. Також документ встановлює мінімальні норми для безпечних умов у приміщеннях для утримання тварин.

Директива 2010/63/ЄС від 22 вересня 2010 року про захист тварин, які використовуються для експериментів та інших наукових цілей [25], визначає, що експерименти над тваринами необхідні для розвитку науки, тож у найближчому майбутньому відмінити їх не видається можливим. Разом із тим, варто зазначити, що на території ЄС уже заборонене тестування косметики на тваринах. Ця заборона була введена Регламентом (ЄС) № 1223/2009 Європейського парламенту та Ради на косметичну продукцію, що розміщується на внутрішньому ринку ЄС. Також Регламент забороняє «розміщення на ринку ЄС косметичних товарів та інгредієнтів, що містяться в косметичних продуктах, які були випробувані на тваринах незалежно від походження»¹⁰ [26]. Директива ж 2010/63/ЄС [25] запроваджує лише мінімальні стандарти поводження з тваринами, які піддаються дослідам, зокрема передбачає смерть тварини з мінімальним для неї болем [25:ст.6]; застосування наркозу, якщо процедура передбачає серйозні травми та біль (хоча є певні винятки, коли навіть у таких випадках наркоз можуть не застосовувати) [25: ст.14]. Також цей документ вимагає від держав ЄС залучати якомога менше тварин в експерименти і завдавати їм якомога менше болю [25: ст.22]. «В установах [ред. – в яких проводять експерименти] передбачено створення спеціальної групи, що займається наглядом за умовами утримання тварин та консультує співробітників з відповідних питань. Ця група має слідкувати за ходом і результатами проектів на рівні установи, сприяти формуванню необхідного для ефективного догляду за тваринами навколишнього середовища та забезпечувати механізми

¹⁰ Перекладено з англійської мови на українську автором магістерської роботи.

впровадження технічних і наукових інновацій в сфері застосування принципів «3R»¹¹ та покращання умов утримання тварин (статті 26–27)» [45:90]. Є підстави твердити, що повноцінного захисту тварин в цій сфері досягти неможливо, проте можна суттєво полегшити життя таких тварин, на що і спрямована ця директива.

Регламент №998/2003 Європейського парламенту та Ради Європи про вимоги стосовно стану здоров'я тварин, що застосовуються при некомерційному перевезенні домашніх тварин, [27] вимагає ідентифікацію тварин, аби при контролі було зрозуміло, чиїх домашніх тварин транспортують. Така вимога дозволяє запобігти загубленню тварини під час її перевезення. Також власник тварини, яку транспортують, повинен мати її паспорт відповідного зразку, який міститиме записи ветеринара про щеплення тварини.

Європейська конвенція про захист сільськогосподарських тварин від 1976 року [29] «закликає уникати завдання тваринам непотрібних страждань або травм, а також забезпечити їм нормальні умови життя, включаючи життєвий простір, харчування та піклування, а також контролювати стан технічного обладнання, що використовуються в інтенсивних сільських господарствах» [28:21]. Також цей документ вимагає, аби стан тварини перевіряли регулярно, а стан тих тварин, яких активно використовують, щонайменше один раз на день [29 : ст.7]. Важливою вимогою є й перевірка техніки, яка застосовується у тваринництві. Вона має відбуватися не рідше одного разу на день [29 : ст.7]. Також, варто зазначити, що на офіційному сайті Європейської комісії відмітили, що на базі Європейської конвенції про захист сільськогосподарських тварин [29] сформовані «загальні правила щодо захисту тварин усіх видів, що утримуються для виробництва харчових продуктів, вовни, шкіри чи хутра або для іншого господарства цілей, включаючи риб, плазунів або земноводних»¹² [30]. Їх назвали п'ятьма свободами тварин, які мусить поважати та забезпечувати

¹¹ Принципи «3R» передбачають такий підхід до експериментів над тваринами: скорочення кількості дослідів над тваринами, вдосконалення їх методів та заміна експериментів над тваринами альтернативними методами дослідження.

¹² Перекладено з англійської мови на українську автором магістерської роботи.

людина: 1. Свобода від голоду та спраги; 2. Свобода від дискомфорту; 3. Свобода від болю, травм і захворювань; 4. Свобода проявляти нормальну поведінку; 5. Свобода від страху та нещастя [30].

Європейська конвенція про захист тварин, призначених на забій, від 1979 року набрала чинності 11 червня 1982 року і поширюється на забій певних свійських тварин, яких використовують для виробництва м'яса. Її мета – не завдавати тварині болю або страждань, яких можна уникнути [31:ст.2]. Зазначається також, що цей документ передбачає мінімальні стандарти для захисту тварин, яких планують вбити задля м'яса, тож країни-члени конвенції можуть встановити ще суворіші норми на рівні національного законодавства задля кращого захисту цих тварин. Цей нормативно-правовий акт [31:ст.3] передбачає, що тварин мають швидко вивантажувати з транспортних засобів, а ті тварини, що чекають вивантаження, мають бути убезпечені від поганих погодних умов, якщо такі є, та бути забезпечені належною вентиляцією. Стаття 4 вимагає, аби тварин вивантажували обережно та за допомогою спеціальних технічних засобів (мостиків, трапів, пандусів і т.п.), аби тварини під час цього процесу не лякалися та не отримували ушкоджень. Однак, відповідно до статті 5, для керування руху тварини їй дозволено бити. Такі удари мають наноситися не постійно та на ті частини тіла, які не є «особливо чутливими». Також дозволені і електричні удари, проте їх завдавати можна лише великій рогатій худобі та свиням тривалістю не більше двох секунд та тільки на певні м'язи. Якщо під час розвантаження тварину з клітки не випускають, тоді таке вивантаження має відбуватися обережно: кидати клітки з тваринами заборонено [31:ст.5].

Також Європейська конвенція [31] встановлює вимоги стосовно освітлення, простору для тварин, їх годівлі та в разі потреби охолодження (якщо, наприклад, через погодні умови тварина перегрілася). «Тварин, яких перевозили в клітках, кошиках чи ящиках, забивають якомога швидше; інакше їх слід

поливати та годувати відповідно до положень»¹³ [31:ст.7]. Також якомога швидше забивають поранених та хворих тварин, згідно зі статтею 9. Під час самого забою «забороняється застосовувати засоби обмеження, що спричиняють страждання, яких можна уникнути»¹⁴ [31:ст.14]. Ця ж стаття забороняє зв'язувати тварині задні ноги під час її оглушення. Усі інші процеси, що стосуються обробки трупа задля м'яса, мають виконуватися після знекровлення, тобто смерті. Також конвенція передбачає певні методики для оглушення, заборони певних технічних інструментів (наприклад, сокири та молотку) для цього і дозволяє їх не притримуватися, якщо забій тварини відбувається у тому ж місці, де її вирощували [31:ст.16]. Також є ряд причин, через які можна «забити» тварину без її попередньої «оглушки», відповідно до статті 17: через релігійні обряди; коли оглушення неможливе; забій птиці та кроликів способами, що спричиняють смерть миттєво; інші причини через необхідність. Окрім цього, Європейська конвенція про захист тварин, призначених на забій, зазначає, що люди, які здійснюють оглушення та забій, мають володіти майстерністю у цій справі, а інструменти, що використовуються, мусять бути призначені саме для цього процесу.

Регламент Ради (ЄС) № 1099/2009 від 24 вересня 2009 року щодо захисту тварин під час забою [32] доповнює Європейську конвенцію про захист тварин, призначених на забій, деталями процесу забою. Зокрема у Регламенті зазначається, що смерть тварини будь-якими методами все одно спричиняє їй біль і страждання, тож задача цього документу – зменшити кількість тих страждань, яких можна уникнути. «Моральний біль чи страждання повинні вважатися такими, яких можна уникнути, якщо суб'єкти господарської діяльності або будь-яка особа, яка причетна до вбивства тварин, порушує одну із вимог цього Регламенту або використовує дозволені практики, не враховуючи новітні технології, таким чином, спричиняючи через недбалість або навмисно

¹³ Перекладено з англійської мови на українську автором магістерської роботи.

¹⁴ Перекладено з англійської мови на українську автором магістерської роботи.

фізичний чи моральний біль, або страждання тваринам» [32:33]. Також цей Регламент дозволяє «смерть через крайню необхідність» без спеціальних «умов добробуту», що мають унеможливити зайві страждання та біль. Таке можливо в певних випадках, коли «тварини можуть бути небезпечними для людей... можуть піддавати їх життя [ред. – життя людей] ризику та завдавати серйозні поранення або переносити смертельні хвороби. Запобігання таким ризикам зазвичай здійснюється за допомогою фіксації тварин, але також може виникнути необхідність у вбивстві останньої з метою уникнути ризиків за певних обставин» [32:35]. Варто зазначити, що норми цього документу не поширюється на забиття свійської птиці, кролів та зайців задля «приватного внутрішнього споживання» та на сфері полювання й рибальства [32:35]. Також Регламент зазначає, що певні господарства, які у своїй діяльності забивають тварин, можуть не дотримуватись певних вимог: «невеликі бійні, які переважно залучені до прямого продажу продуктів харчування кінцевому споживачеві, не потребують складної системи управління з метою імплементації основних принципів цього Регламенту. Вимоги стосовно наявності інспектора з питань захисту тварин, таким чином, є непропорційними цілям, які переслідуються в тих випадках, і цей Регламент передбачає часткові відступи від вимог для таких боєнь» [32:39]. Є підстави твердити, що через ряд обставин і винятків, тварини, які піддаються забою, попри вимоги європейських стандартів, все одно лишаються такими, до яких жорстоке ставлення, є нормою. Це підтверджує перелік тих методів, якими дозволено вбивати на «бойнях» [32: 52, Додаток 1 до Регламенту Ради (ЄС) № 1099/2009 від 24 вересня 2009 року щодо захисту тварин під час забою]. Проте є сподівання, що ці документи, які регулюють правила забою, полегшують процес настання смерті тварин, котрих використовують в якості м'яса для споживання.

Регламент Європейської Комісії про вимоги стосовно стану здоров'я циркових тварин під час перевезення між державами-членами встановлює норми безпеки для тварин, завдяки яким передбачається, що тварин не зазнаватимуть страждань чи болю під час транспортування. Зокрема цей документ регламентує,

що кожна тварина, що використовується в цирку, має бути ідентифікована та стан її здоров'я має бути під контролем ветеринара [33]. Варто зазначити, що хоч на території ЄС офіційно не заборонене використання тварин у цирку, такі заборони встановлюють деякі європейські країни на рівні національного законодавства. «За підрахунками міжнародної організації «Four Paws», майже сорок країн світу (серед них половина — в Європі) вже повністю заборонили використання диких тварин у цирку. У деяких (наприклад, Чехії, Фінляндії, Угорщині) в цирку не дозволяють використовувати лише окремі види тварин (наприклад, крокодилів). А в Італії або, наприклад, в Португалії заборона ще не набула чинності» [34].

Директива Ради Європи № 1999/22/ЕС про утримання диких тварин у зоопарках націлена на захист дикої фауни та збереження біорізноманіття шляхом забезпечення прийняття державами-членами заходів щодо ліцензування та інспекції зоопарків у Співтоваристві [35: ст.1]. Цей документ встановлює, що кожен зоопарк має відповідати певним вимогам, які можуть забезпечити тваринам максимально потрібні умови відповідно до їх видів.

Регламент Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу № 1/2005 від 22 грудня 2004 року про захист тварин під час транспортування та пов'язаних з цим операцій та внесення змін до Директив 64/432/ЄЕС, 93/119/ЄС і до Регламенту № 1255/97 ЄС регулює транспортування живих тварин у сфері тваринництва на території країн-членів Європейського Союзу та поза нею, якщо таке транспортування в ЄС має початок або має там свою кінцеву точку або просто має місце бути. Також метою цього документу є регулювання відпочинку, навчання та допуску водіїв до перевезення, та спеціальних умов для тварин у дорозі [36].

Директива Ради 2008/120 / ЄС від 18 грудня 2008 року про встановлення мінімальних стандартів захисту свиней [37] вимагає поліпшення поверхні підлоги у свинарниках; збільшення доступної площі для тварин, спеціальну підготовку персоналу, що обслуговує свиней; правильне освітлення та

встановлює рівень допустимого шуму. Також цей документ передбачає, що свині повинні мати постійний доступ до питної води та інші важливі умови, які дозволяють тваринам реалізовувати їхні природні потреби [38].

Директива Ради 1999/74/ЄС від 19 липня 1999 р. щодо встановлення мінімальних стандартів для захисту курей-несучок з 2012 року заборонила використовувати у такому господарстві кліткові батареї (акумуляторні батареї) на території ЄС, адже вони не відповідають певним потребам курок [39: стаття 5]. Натомість цей документ запровадив нові стандарти кліток, відповідно до ветеринарних висновків. Таким чином в ЄС намагаються покращити умови життя курей-несучок. Однак ця Директива не поширюється на заклади, у яких утримується менше 350 курок-несучок, та на заклади, в яких здійснюється розведення курок-несучок [39:ст.1]. На них поширюється Директива 98/58/ЄС від 20 липня 1998 року стосовно захисту тварин, що утримуються для сільськогосподарських потреб [24]. Задля кращого контролю у сфері захисту курей-несучок кожне господарство, що використовує цих тварин, мусить зареєструватися у спеціальному реєстрі, відповідно до Директиви Комісії 2002/4/ЄС від 30 січня 2002 р. про реєстрацію підприємств, що утримують курей-несучок, відповідно до вимог Директиви Ради 1999/74/ЄС [40: ст.1].

Регламент Ради (ЄС) № 1/2005 від 22 грудня 2004 р. щодо захисту тварин під час транспортування та проведення відповідних процедур, які вносять зміни до Директив 64/432/ЄС та 93/119/ЄС і до Регламенту ЄС № 1255/97, встановлює детальні вимоги до транспорту, в якому перевозять тварин, аби уникнути травмувань та невиправданих страждань тварин [41]. Передбачається, що транспортувати можна лише тих тварин, стан здоров'я яких дозволяє це зробити, та за мінімально можливий час у дорозі. Тривалі поїздки з тваринами можливі лише тим транспортом, який пройшов огляд та затвердження на придатність для такої справи [41:ст.7]. Регламент встановлює під час перевезення обов'язкові перевірки тварин на стан здоров'я та документів на них на прикордонних інспекційних пунктах [41:ст.21]. Якщо транспортування тривале, під час нього

тварин мають годувати та поїти. Таким чином, суворий контроль має забезпечити тварин від зайвих страждань.

Рішення Комісії 2006/778/ЄС від 14 листопада 2006 року стосовно мінімальних вимог до збирання інформації під час перевірок виробничих об'єктів, на яких утримуються деякі тварини для сільськогосподарських потреб, допомагає контролювати процес використання тварин у цій сфері в ЄС та в разі потреби реагувати на порушення захисту тварин [42: ст.3].

Однією з цілей Директиви Ради 2007/43/ЄС від 28 червня 2007 р., якою встановлюються мінімальні правила для захисту курей, що утримуються для виробництва м'яса, є дотримання балансу «між різними аспектами, які слід враховувати, щодо добробуту тварин, здоров'я, економічних та соціальних міркувань та впливу на довкілля»¹⁵ [43:Преамбула]. І хоча цей документ не застосовується до всіх господарств, де вирощують курей для подальшого виробництва з них м'яса, є підстави твердити, що він має позитивний вплив на захист цих пташок, наскільки це можливо в цій галузі. Зокрема ця Директива визначає максимальну концентрацію поголів'я у господарстві на квадратний метр, хоч і робить це не відносно кількості тварин, а відносно кілограмів [43: ст.3]. Також цей документ передбачає, що спеціально уповноважений орган має регулярно перевіряти такі господарства на дотримання заходів благополуччя для тварин [43: ст.7]. У додатках до цього акту деталізуються ці вимоги для захисту курей, однак варто зазначити, що в Додатку I можна знайти дозвіл на підрізання дзьобів:«...Держави-члени можуть дозволити проведення підрізання дзьобу, коли всі інші засоби для попередження вищипування пір'я та канібалізму вичерпано. В таких випадках воно проводиться тільки після консультацій та за рекомендацією ветеринара та виконується кваліфікованим персоналом на курках, яким ще не виповнилося 10 днів»¹⁶ [43:Додаток I п.12]. Є підстави

¹⁵ Перекладено з англійської мови на українську автором магістерської роботи.

¹⁶ Перекладено з англійської мови на українську автором магістерської роботи.

вважати, що підрізання дзьобів куркам містять ознаки негуманного ставлення до цих тварин.

Директива Ради 2008/119/ЄС від 18 грудня 2008 р., якою встановлюються мінімальні стандарти для захисту телят, запроваджує вимоги захисту для великої рогатої худоби до шести місяців [44:ст.2]. Цей документ регулює простір, який мають мати ці тварини [44:ст.3], та постановляє, що за дотриманням умов захисту телят мусить слідкувати спеціально уповноважена інспекція [44:ст.7]. У додатках Директиви розписані деталі цих вимог задля благополуччя тварин, зокрема однією з основних є така: «Приміщення для телят повинно бути побудовано таким чином, щоб кожне теля мало змогу лежати, відпочивати, вставати і доглядати за собою»¹⁷ [44: Додаток I, п.7]. Також зазначається, що телят прив'язувати не слід, а якщо і є така вимушена необхідність, то прив'язаними вони можуть бути не більше години [44: Додаток I, п.8]. Такі «прив'язки» не мають фізично травмувати тварину. Тож є підстави вважати, що ця Директива містить достатньо важливих норм, які допомагають телятам жити у відносно задовільних умовах.

Назва Регламенту ЄС № 1523/2007 Європейського парламенту та Ради від 11 грудня 2007 року про заборону розміщення на ринку та ввезення або вивезення із Співтовариства хутра котів і собак, а також продуктів, що містять таке хутро сама за себе говорить [49]. Варто зазначити, що на всій території ЄС заборонено виробляти чи купляти хутро із собак чи котів, але не заборонено виробляти чи купляти хутро лисиць та інших тварин, чию шерсть люди зазвичай використовують для одягу. Є підстави вважати, що така заборона яскраво показує, що європейцям здебільшого шкода тих тварин, яких вони найчастіше бачать. У той же час варто зазначити, що захисту потребують усі тварини, з якими взаємодіє людина, без винятків.

¹⁷ Перекладено з англійської мови на українську автором магістерської роботи.

Отже, нормативно-правові акти ЄС регулюють захист тварин через низку директив та регламентів. Метою цих документів є забезпечення «благополуччя тварин» та зменшення або уникнення «зайвого страждання та болю» для них. Є підстави вважати, що на бойнях та у сфері експериментів над тваринами в класичному розумінні захист тварин не є можливим, оскільки їх вбивають та жорстоко використовують законно. Однак поки така господарська діяльність дозволена, правові акти регулюють дії людей для того, аби не допустити ситуацій, коли до тварини ставляться жорстоко з наміром та без належної чи законної на те причини.

* * *

Отже, міжнародно-правові акти в сфері захисту тварин забезпечують різний захист тварин – в залежності від того, де саме тварин використовують люди. Сама наявність цих документів уже говорить про те, що міжнародна спільнота бачить сенс у покращенні умов життя тварин.

На сьогодні існує ціла система міжнародно-правових актів, які регулюють захист тварин і довкілля загалом. Такі документи місять у собі норми як зобов'язального права, так і рекомендаційного характеру. Україна стала стороною багатьох таких міжнародно-правових актів. Однак з міркувань гуманності до тварин видається доцільним внести поправки до наявних міжнародно-правових документів та створити нові, які значно звужували би коло обставин, в яких тваринам можна завдавати біль.

Міжнародні інституції, які залучені до захисту тварин, характеризуються тим, що їхня діяльність зосереджена на охороні біорізноманіття та збереженні тих тварин, які перебувають під загрозою зникнення. Ті міжнародні організації, яких цікавить не лише кількісний показник тварин, а і якісний, активно провадять роботу над запровадженням на правовому рівні заборон у країнах світу на певні види використання тварин. Також вони левову частину ресурсів виділяють на порятунок тварин від стихійних лих та від незаконної людської діяльності. Такі міжнародні організації роблять великий вклад у захист тварин у

всьому світі та запроваджують нові стандарти у ставленні людини до тварини. Зокрема ці міжнародні інституції активно лобіюють припинення використання тварин у цирках, заборону виробництва хутра, припинення неконтрольованого розмноження домашніх тварин та купівлю-продажу цих тварин, а також сприяють популяризації відповідальності людини за тварин.

Європейський Союз може правити за приклад відносно ефективної організації захисту тварин. Захист тварин в ЄС регулюється міжнародно-правовими актами в цій сфері, внутрішнім законодавством членів-держав Європейського Союзу, а також власними правовими актами, що діють на всій території ЄС. Документи Європейського Союзу у сфері захисту тварин містять мінімальні вимоги для господарств, які використовують тварин, та для людей, які взаємодіють із тваринами. І хоча повноцінний захист тварин у деяких випадках, зокрема на скотобійні, неможливий, правові акти ЄС, що передбачають заборони жорстокого поводження з твариною, істотно обмежують таку жорстокість.

Таким чином, аналіз міжнародно-правового та регіонального рівнів регулювання захисту тварин дає змогу зрозуміти, в якому напрямку можна працювати над вдосконаленням правового захисту тварин надалі в Україні.

РОЗДІЛ 3. Національний рівень правового регулювання захисту тварин: приклад України

3.1. Сучасний стан законодавства України про захист тварин

У Конституції України про захист тварин сказано в загальному в статті 66: «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки» [84]. Детальніше цю сферу регулюють іншими законами.

В Україні захист тварин регулює низка Законів України та підзаконних нормативно-правових актів. У цьому розділі проаналізовані основні, але не всі, нормативно-правові документи, які встановлюють захист тварин на правовому рівні. Було розглянуто норми таких нормативно-правових актів: Цивільного Кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення (надалі може використовуватись аббревіатура – КУпАП), Кримінального кодексу України (надалі може використовуватись аббревіатура – КК України), Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», Закону України «Про тваринний світ», Закону України «Про охорону навколишнього середовища», Закону України «Про Червону книгу України», Закону України «Про мисливське господарство та полювання», Закону України «Про ветеринарну медицину», Постанови Кабінету Міністрів України 16.11.2011 р. № 1402 «Про затвердження Правил транспортування тварин», Наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища 30.09.2010 № 429 «Про затвердження Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах», Наказу Міністерства аграрної політики України 13.10.2010 № 643 «Про затвердження Правил використання тварин у видовищних заходах», Наказу Міністерства освіти і науки України від 21 грудня 2011 р. № 1506 «Про затвердження переліку альтернативних методів та об'єктів для їх використання замість експериментальних тварин», Наказу Міністерства

освіти і науки, молоді та спорту України 01.03.2012 № 249 «Про затвердження Порядку проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах», Наказу Державного комітету ветеринарної медицини України 15.10.2010 № 439 «Про затвердження Положення про притулок для тварин», Наказу Державного комітету ветеринарної медицини України 15.10.2010 № 438 «Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог до утримання тварин у притулках», Наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 28.09.2010 № 425 «Про затвердження Порядку проведення заходів, необхідних для скорочення чисельності тварин, які становлять небезпеку», Наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України 25.10.2012 № 652 «Про затвердження Порядку використання тварин у сільському господарстві», Наказу Міністерства аграрної політики України 19.12.2006 № 100 «Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог утримання птиці в особистих селянських господарствах», Наказу Головного державного інспектора ветеринарної медицини України № 53 від 03.07.2001 «Про затвердження Ветеринарно-санітарних правил для птахівничих господарств і вимог до їх проектування» та Наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України 13.12.2012 № 769 «Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог до утримання голубів».

Перед тим, як перейти до аналізу вище перелічених нормативно-правових актів, варто зазначити, що більшість із них уже є покращеними, відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, а саме згідно із Розпорядженням Кабінету міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 228-р «Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [77].

Цивільний кодекс України містить у собі класичний підхід до врегулювання правовідносин, які пов'язані з тваринами. Проте цей нормативно-правовий акт не враховує всі можливі ситуації стосовно захисту тварин, що можуть виникнути.

В Україні тварина має статус речі, відповідно до статті 180 Цивільного кодексу України: «Тварини є особливим об'єктом цивільних прав. На них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом. Правила поводження з тваринами встановлюються законом» [54]. Отже, цивільне законодавство вважає, що тварина є об'єктом цивільних правовідносин, на який має майнове право фізична особа і юридична особа [54: ст. 12].

У Цивільному кодексі України передбачене регулювання ситуації із бездоглядною домашньою твариною, проте лише у тому випадку, якщо людина затримала таку тварину. Обов'язок людини затримати таку тварину не встановлено. «Особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, зобов'язана негайно повідомити про це власника і повернути її. Якщо власник бездоглядної домашньої тварини або місце його перебування невідомі, особа, яка затримала тварину, зобов'язана протягом трьох днів заявити про це органів місцевого самоврядування, який вживає заходів щодо розшуку власника. Особа, яка затримала бездоглядну домашню тварину, може на час розшуку власника залишити її у себе на утриманні та в користуванні або передати іншій особі, якщо ця особа може забезпечити утримання та догляд за твариною з дотриманням ветеринарних правил, або передати її органів місцевого самоврядування» [54: ст.340]. Таким чином, можна дійти висновку, що ця норма є інструментом правового захисту безпритульних домашніх тварин. Однак ці цивільні обов'язки стосовно бездоглядної домашньої тварини або простими словами безпритульної тварини або загубленої тварини у людини виникають лише після її власної волі затримати таку тварину. Якщо ж особа вирішила пройти повз і не затримувати тварину чи вчинити певні дії стосовно неї при цьому не затримавши її,

наприклад, погодувати її, у неї не виникає обов'язків, передбачених статтею 341 Цивільного кодексу України.

Стаття 341 Цивільного кодексу України регулює набуття права власності на бездоглядну домашню тварину: «Якщо протягом шести місяців з моменту заявлення про затримання бездоглядної робочої або великої рогатої худоби і протягом двох місяців - щодо інших домашніх тварин не буде виявлено їхнього власника або він не заявить про своє право на них, право власності на ці тварини переходить до особи, у якій вони були на утриманні та в користуванні» [54]. Ця норма теж передбачена для того, щоб захистити бездоглядну домашню тварину від безпритульного життя.

Однак практика волонтерів, які допомагають безпритульним тваринам (надалі – зооволонтерів), показує, що в більшості випадків у ситуаціях, коли особи відмовляються від набуття права власності на затриманих тварин, таких тварин відпускають назад на вулицю. Усе це через брак комунальних притулків для тварин. У таких установах є суттєві обмеження в кількості тварин, яких вони можуть утримувати. Якщо в притулках не буде місця, нову бездоглядну домашню тварину не візьмуть на утримання. Наприклад, комунальне підприємство «Київська міська лікарня ветеринарної медицини» має на своєму балансі один притулок для тварин у селищі міського типу Бородянка Київської області, який не має місць для бездоглядних домашніх котів взагалі. Тому утримання таких котів можливе лише тимчасове на базі комунальних київських ветеринарних клінік і лише у випадку лікування таких тварин. Проте не можна не зазначити, що є ситуації, коли знайдених безпритульних тварин надалі передають у комунальні притулки для утримання. Практика зооволонтерів свідчить, що в ситуаціях знахідок безпритульних тварин, якщо цих тварин не беруть комунальні притулки, їх відвозять у приватні притулки, якщо там є місця або беруть на тимчасове утримання (перетримки) до себе додому самі зооволонтери. Також є випадки, коли знайдену тварину просто лишають на вулиці.

І остання стаття в Цивільному кодексі України, яка опосередковано стосується захисту тварин, 342, передбачає відшкодування витрат на утримання бездоглядної домашньої тварини та виплату винагороди в разі повернення бездоглядної домашньої тварини її власникові [54]. Норма має заохочувальний характер, аби люди проявляли небайдужість і затримували бездоглядних домашніх тварин.

Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» містить преамбулу, в якій зазначається, що тварини мають природні права: «Цей Закон спрямований на захист від страждань і загибелі тварин унаслідок жорстокого поводження з ними, захист їх природних прав та укріплення моральності та гуманності суспільства» [12]. Однак надалі словосполучення «природне право» чи «природні права» тварин більше ніде не застосовується: ні в цьому Законі, ні в інших. Йтиметься в законодавстві тільки про захист тварин від жорстокого поводження та про гуманне ставлення до тварин.

У статті 1 цього Закону [12] встановлюється, що тварини діляться на сільськогосподарських, домашніх, диких, хутрових, лабораторних (експериментальних), зоопаркових, циркових та безпритульних. Таким чином людина розподілила тварин за тими галузями, в яких вона їх використовує.

Відповідно до статті 17 Закону [12] тварину дозволяється умертвити для одержання господарсько корисної продукції, у тому числі для виробництва м'яса. Також дозволяється їх умертвляти «для припинення страждань тварини, якщо вони не можуть бути припинені іншим способом; за необхідності умертвіння новонародженого приплоду тварин; при регулюванні чисельності диких тварин і тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або частково створюваних діяльністю людини; за необхідності умертвіння окремих тварин, які хворі на сказ чи на інше особливо небезпечне захворювання або є носіями особливо небезпечного захворювання; за необхідності оборони від нападу тварини, якщо життя або здоров'я людей знаходиться в небезпеці» [12: ст. 17]. Отже, існує чимало умов, за яких вбити тварину можна в Україні законно.

При тому в цій же статті зазначається, які саме вимоги мають бути дотримані в разі такого умертвіння: «умертвіння проводиться методами, що виключають передсмертні страждання тварин; приміщення, де проводиться умертвіння, повинно бути відокремлене від приміщення, де утримуються інші тварини; забороняється застосовувати негуманні методи умертвіння тварин, що призводять до загибелі від задушення, електричного струму, больових ін'єкцій, отруєння, курареподібних препаратів, перегріву, та інші больові методи; забороняється використовувати для умертвіння тварин пестициди з вмістом фосфіду цинку; переробка тварин дозволяється тільки після їх умертвіння; умертвіння тварин, що страждають, проводиться негайно, якщо їх страждання неможливо припинити іншим чином» [12:ст.17]. Отже, у цій нормі передбачені вимоги, завдяки яким тварина під час своєї смерті має отримати якомога менше болі та страждань. У цьому і полягає захист таких тварин – Законом захищається не їхнє життя, а їх можливість померти безболісно або із найменш можливим болем.

Є підстави виділити окремо причину умертвіння «при регулюванні чисельності диких тварин і тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або частково створюваних діяльністю людини» [12: ст. 17]. Таким чином, українське законодавство легалізувало мисливство. Правове регулювання цієї діяльності деталізується в спеціальному Законі, який розглянуто далі. Цей же пункт легалізує вбивство безпритульних тварин. І хоча, згідно зі статтею 16 Закону [12], регулювання чисельності безпритульних тварин «здійснюється методами біостерилізації або біологічно обґрунтованими методами», проте «в разі неможливості їх застосування – методами евтаназії» [12:ст. 16].

Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» розділом III встановлює «правила поводження з тваринами, що виключають жорстокість» [12]. Отже, якщо ці правила порушуються, можна вважати, що людина має понести юридичну відповідальність за жорстоке поводження з твариною,

відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення або Кримінального кодексу України, норми яких розглядатимуться далі. Ці правила забороняють при поводженні з тваринами використовувати оснащення, що травмують тварин, примушують тварин до виконання неприродних для них дій, що призводять до травмувань [12: ст. 18].

Також незаконним є «нанесення побоїв, травм з метою примушування тварин до виконання будь-яких вимог» [12: ст. 18] та «використання тварин в умовах надмірних фізіологічних навантажень» [12: ст.18]. Однак цей нормативно-правовий акт [12] і інші також не забороняють діяльність цирків і дельфінарій в Україні, що використовують у своїх виставах тварин. Лише окремі українські міста, зокрема Київ, Дніпро, Івано-Франківськ, Черкаси, Ужгород, Рівне, Луцьк, Кам'янське, Ірпінь, Ковель, Канів, Богородчани, Бориспіль, Боярка, Дрогобич самотійно на місцевому рівні забороняють пересувні цирки з тваринами [55]. Є чимало доказів того, що в цирках диких тварин змушують робити неприродні для них рухи та відчувати страх через стрибки у вогонь. Для того, аби тварина навчилася робити циркові трюки, її дресирують за допомогою фізичної та іншої сили, які завдають тварині біль і травми. Непоодинокі практика під час тренування бити тварину гаками та зв'язувати її для навчання певних трюків [56]. Черговим підтвердженням того, що із тваринами в цирках поводяться негуманно, виступає і те, що чимало держав заборонили використовувати у цирках тварин. Такі заборони діють зокрема в таких країнах як «Австрія, Угорщина, Велика Британія, Греція, Данія, Кіпр, Італія, Мальта, Нідерланди, Словенія, Румунія, Хорватія, Чехія, Швеція, Фінляндія, Естонія, Іран, Ізраїль, Індія, Китай, Сінгапур, Болівія, Колумбія, Мексика, Панама, Парагвай, Перу. Локальні заборони запроваджено в США, Австралії, Аргентині, Бразилії, Бельгії, Німеччині, Іспанії, Норвегії, Естонії тощо» [57]. Є достатньо підстав стверджувати, що в цирках часто порушують правила поводження з тваринами, які встановлює Закон [12], зокрема є чимало доказів того, що диких

тварин, яких у законодавстві називають «цирковими», тримають у тісних клітках [56].

Відповідно до статті 20, Закон [12] «мисливських тварин» дозволяє вбивати за допомогою технічних засобів, які передбачають їх швидку смерть та виключають страждання. Однак є підстави сумніватися в тому, що куля з мисливської зброї не спричиняє страждання живій істоті перед її смертю.

Також є підстави вважати, що Закон [12] містить у собі норми, які не працюють. Наприклад, у статті 22 вказано, що людина, яка утримує тварину, зобов'язана запобігати неконтрольованому розмноженню домашніх тварин. Разом із тим порушення цієї норми не тягне за собою жодної відповідальності. На сьогоднішній день відсутні правові інструменти контролювати виконання цього зобов'язання, адже в Україні не ведеться облік домашніх тварин і немає обов'язку стерилізувати/каструвати таких тварин.

Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [12] також містить правила поведінки людини з «експериментальними» тваринами. У статті 26 зазначається, що «процедури на експериментальних тваринах незалежно від їх цілей, за яких можлива небезпека травмування тварин або заподіяння їм гострих чи тривалих больових подразнень, проводяться в умовах знеболювання». Отже, не всі експерименти над тваринами проводяться в умовах знеболювання для них. Також тварин дозволяється використовувати в експериментах повторно, якщо «під час нової процедури до тварини застосовується загальна анестезія; наступна процедура передбачає лише незначні втручання» [12: ст. 26].

У цій же статті є норма, яка прямо говорить про те, що певні досліді закінчуються травмуваннями або смертю тварин: «Під час проведення практичних робіт у навчальному процесі забороняється вимагати від студентів виконання процедур, що призводять до смерті або травмування тварин, якщо це суперечить їхнім моральним або релігійним принципам» [12: ст. 26].

Ця ж стаття містить заборони, які мають на меті полегшення страждань «експериментальних» тварин, зокрема заборона «проведення на тваринах демонстрацій у навчальних цілях, якщо явища, що демонструються, можуть бути показані на неживих об'єктах, у тому числі демонстрація рефлексорної діяльності організму» [12: ст. 26], а також заборона «девокалізації тварин (позбавлення хірургічним шляхом можливості тварини видавати звуки)» [12: ст. 26] та «травмуючих методів при відібранні з тварин клітин» [12: ст. 26]. Є підстави твердити, що ці норми відіграють велику роль в гуманізації цієї не зовсім гуманної по відношенню до тварин діяльності.

Варто зазначити, що існує окремий Наказ Міністерства освіти і науки України від 21 грудня 2011 р. №1506 «Про затвердження переліку альтернативних методів та об'єктів для їх використання замість експериментальних тварин», який встановлює, що в навчальному процесі варто замінити експерименти на живих істотах на альтернативні методи, зокрема використовувати манекени тварин, комп'ютерне моделювання та електронні тренажери [58]. І лише якщо неможливо застосувати альтернативні методи, дозволяється проводити «он-лайн відеолекції для широкого загалу фахівців та спеціальні відеозаписи лекцій з використанням експериментальних тварин» [58].

Аби зрозуміти, як на практиці, працюють останні вищезгадані два нормативно-правові акти, було опитано студентів медичних університетів про те, чи проводяться експерименти на живих тваринах під час навчання. Студенти зазначили, що експерименти проводяться на жабах для «кращого розуміння фізіології нервової системи», хоча і дуже рідко. Респонденти виявили бажання, аби їх імена не розголошувалися.

У Законі України «Про тваринний світ» зазначається, що дикі тварини, їхні частини (роги, шкіра тощо), продукти життєдіяльності тварин (мед, віск тощо) та місця/споруди їхнього життя – це об'єкти тваринного світу, згідно з статтею 3 [59]. Частина 5 і 6 статті 5 цього нормативно-правового акту визначає, що «об'єкти тваринного світу в Україні можуть перебувати у державній,

комунальній та приватній власності. Об'єкти тваринного світу в Україні знаходяться під охороною держави незалежно від права власності на них». Це означає, що навіть якщо хтось має дикого лева у приватній власності, ця тварина все одно перебуває під охороною держави.

Згідно із ч.2 ст. 7 цього Закону [59], «законність набуття у приватну власність об'єктів тваринного світу (крім добутих у порядку загального використання) повинна бути підтверджена відповідними документами, що засвідчують законність вилучення цих об'єктів з природного середовища, ввезення в Україну з інших країн, факту купівлі, обміну, отримання у спадок тощо, які видаються в установленому законодавством порядку». Такими чином, законодавство вимагає мати підтверджувальні документи на дику тварину.

Також Закон [59] передбачає невичерпний перелік підстав для припинення прав приватної власності на диких тварин. Зокрема припиняється право приватної власності на дику тварину в разі: «жорстокого поводження з дикими тваринами; встановлення законодавчими актами заборони щодо перебування у приватній власності окремих об'єктів тваринного світу. Право приватної власності на об'єкти тваринного світу може припинятися і в інших випадках, передбачених законом. Право приватної власності на об'єкти тваринного світу у випадках, передбачених частиною першою цієї статті, може бути припинено в судовому порядку за позовами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів» [59; ст. 8].

Захист об'єктів тваринного світу та контроль у цій сфері здійснює виконавча гілка влади на різних рівнях, згідно зі ст.11 цього Закону [59]. І лише деякі повноваження органів виконавчої влади у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу можуть надаватися органам місцевого самоврядування завдяки законам, відповідно до цієї ж статті.

Використання людиною об'єктів тваринного світу може бути загальним і спеціальним. Загальне використання – це без вилучення таких об'єктів з природи, за винятком рибальства. Спеціальне – із вилученням таких об'єктів з природи з передбаченим законодавством дозволом. У другому випадку охочі використати об'єкти тваринного світу таким чином мусять сплатити збір, відповідно до ч.5 ст.18 цього Закону [59].

Стаття 20 Закону [59] містить невичерпний список видів законного використання диких тварин людиною: рибальство, мисливство тощо. Окрім того, цей нормативно-правовий акт у статті 32 передбачає легальне вбивство деяких тварин і називає це «регулюванням чисельності диких тварин». Така «необхідність» пояснюється так: «в інтересах охорони здоров'я і безпеки населення, запобігання захворюванням сільськогосподарських та інших свійських тварин, відвернення заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, господарській та іншій діяльності здійснюються заходи, спрямовані на регулювання чисельності окремих видів диких тварин. Ці заходи повинні здійснюватися способами, які не допускали б заподіяння шкоди іншим видам тварин і забезпечували збереження середовища існування диких тварин» [59: ст. 32]. Який саме вид тварини підлягає такому «регулюванню», яким чином і коли – визначають обласні, Київські та Севастопольські міські державні адміністрації, а на території Автономної Республіки Крим – орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища «з урахуванням науково обґрунтованих експертних висновків та за погодженням з іншими уповноваженими центральними органами виконавчої влади у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу» [59: ст. 32].

Варто зазначити, що в статті 39 Закону [59] вказано, що при будівництві будь-чого (будівель, транспортних сполучень тощо) люди мають «забезпечувати охорону середовища існування, умов розмноження диких тварин та шляхів їх міграції». Окремо акцентується увага на тому, що «у період масового

розмноження диких тварин, з 1 квітня до 15 червня, забороняється проведення робіт та заходів, які є джерелом підвищеного шуму та неспокою (пальба, проведення вибухових робіт, феєрверків, санітарних рубок лісу, використання моторних маломірних суден, проведення ралі та інших змагань на транспортних засобах)» [59; ст. 39].

У статті 52-1 Закону України «Про тваринний світ» встановлюється заборона на певні «знаряддя добування об'єктів тваринного світу»: «Для добування об'єктів тваринного світу забороняються виготовлення, збут, застосування, зберігання отруйних принад, колючих, давлячих та капканоподібних знарядь лову, електроловильних систем (електровудок), електрогону, петель, самоловів, самострілів, вибухових речовин, пташиного клею та монониткових (волосінних) сіток (крім тих, що призначені для промислового лову), а також інших засобів, заборонених законом». Також важливою заборonoю є використання «знаряддя добування об'єктів тваринного світу, що призводять до калічення диких тварин, їх страждань та масового неконтрольного знищення» [59; ст. 52-1]. Є підстави твердити, що ця норма поширюється і на регулювання кількості диких тварин, про які йдеться в статті 32 цього Закону, тож можна сподіватися, що ці негуманні процеси відбуваються із спричиненням найменшої можливої болі для тварин.

Варто зазначити, що загалом Закон України «Про тваринний світ» орієнтований переважно на потреби людей. Проте він усе одно містить чимало норм, які регулюють захист тварин.

Закон України «Про охорону навколишнього середовища» [60] встановлює повноваження певних органів влади стосовно охорони, використання та відтворення диких та «мисливських» тварин. Є підстави вважати, що цей нормативно-правовий акт зміцнює позиції використання тварин людиною у якості матеріального ресурсу для своїх потреб і послаблює значення життя тварин і їх захисту. У цьому Законі, тварина нічим не відрізняється від рослини чи лісу.

Закон України «Про Червону книгу України» запроваджує Червону книгу України. Це «є офіційним державним документом, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення». [103:ст.3]. Відповідно до статті 11 цього Закону, мета такого виокремлення тварин потрібна задля їх охорони та відтворення.

Тварин, які занесені в Червону книгу України, забороняється добувати або збирати для отримання прибутку, відповідно до статті 19 Закону України «Про Червону книгу України». Проте дозволяється їх добування та збирання лише «у наукових і селекційних цілях, у тому числі для розмноження, розселення і розведення у штучно створених умовах, а також для відтворення популяцій за дозволом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, на підставі рішень Національної комісії з питань Червоної книги України, прийнятих відповідно до її повноважень» [103: ст.19]. Отже, Закон України «Про Червону книгу України» відіграє позитивну роль у правовому захисті тварин, проте лише тих тварин, які занесені в Червону книгу України.

Закон України «Про мисливське господарство та полювання» [61] називає диких тварин – «мисливськими». Згідно зі статтею 12 цього Закону, «право на полювання в межах визначених для цього мисливських угідь мають громадяни України, які досягли 18-річного віку, іноземці, які одержали в установленому порядку дозвіл на добування мисливських тварин та інші документи, що засвідчують право на полювання. Полювання з використанням вогнепальної мисливської зброї дозволяється лише особам, які в установленому порядку одержали в уповноваженому державному органі відповідний документ дозвільного характеру на право користування цією зброєю» [61:ст.12]. Стаття 14 цього Закону встановляє перелік усіх необхідних для полювання документів, які

мисливець мусить мати з собою кожного разу під час полювання. Також за мисливство передбачена сплата державного мита.

У Законі України «Про мисливське господарство та полювання» зазначається, що на тварин для полювання на них є ліміти (стаття 16) і що в певних обставинах вбивати тварину заборонено (стаття 20). Але в цих певних обставинах про гуманність не йдеться: «з метою раціонального використання мисливських тварин, охорони диких тварин, а також середовища їх перебування забороняється...» [61:ст. 20]. І хоч деякі заборони передбачають захист тварин із урахуванням гуманного ставлення до них, проте всі вони все одно керуються принципом раціонального використання диких тварин. Зокрема забороняється «полювання в заборонених для цього місцях, а саме: на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, де це заборонено відповідно до положень про них; на відтворювальних ділянках (крім відстрілу і відлову хижих та шкідливих тварин); у межах населених пунктів (сіл, селищ, міст), за винятком випадків, передбачених рішеннями Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад; в угіддях, не зазначених у дозволі; на відстані ближче ніж 200 метрів від будівель населеного пункту та окремо розташованих будівель, де можливе перебування людей» [61:ст. 20]. Також не дозволяється полювання в темний період доби та в «не дозволені для полювання строки на відповідні види тварин» [61:ст. 20]. Закон забороняє використовувати певні види знарядь, полювати на рухомому транспорті, вбивати тварин з немисливської вогнепальної зброї, руйнувати житла тварин, а також не можна полювати на тварин, які зазнають лиха (переправляються водою або по льоду, рятуються від пожежі, повені тощо) [61;ст. 20].

Варто зазначити, що в Законі України «Про мисливське господарство та полювання» в статті 33 під назвою «Відстріл та відлов хижих та шкідливих тварин, добування мисливських тварин для наукових цілей, переселення в нові місця перебування» є перелік тварин, кого відносять до «шкідливих». Це вовки, лисиці, єнотовидні собаки, бродячі собаки й коти та сірі ворони. Вбивати цих

тварин є навіть обов'язком працівників, які здійснюють охорону мисливських угідь. Це їм можна робити без спеціального для цього дозволу та протягом усього року [61: ст. 33]. Є підстави вважати, що під словосполученням «бродячі собаки й коти» мають на увазі безпритульних собак і безпритульних котів, якими можуть бути і безпритульні загублені домашні собаки та коти. Таким чином, захист безпритульних тварин цим Законом [61] грубо порушується.

Український еколог Володимир Борецько стверджує, що з означенням «шкідливий» варто бути дуже обачними, адже шкода, яку може нанести тварина, є дуже відносною. «Один і той же вид тварини в одній природній зоні може нести шкоду людині, а в іншій природній зоні — користь» [62].

Таким чином, є підстави вважати, що Закон України «Про мисливське господарство та полювання» є негуманним і таким, який дає змогу легально порушувати захист тварин, вбиваючи їх без причини, а також вбивати «бродячих» собак і котів, тобто безпритульних тварин.

Закон України «Про ветеринарну медицину», на відміну від попереднього нормативно-правового акту, згадує про гуманне ставлення до тварин і про їх захист, хоч і декларативно. В основному він [63] має на меті захистити людей від біологічних чи інших загроз та їх потреби, які забезпечують зокрема і тварини в господарствах. Відповідно до цього Закону, в разі настання певних обставин будь-яких тварин можна вбити законно та в необмеженій кількості.

Водночас в Україні передбачені покарання за жорстоке поводження з тваринами. Такі діяння можуть тягти за собою адміністративну або кримінальну відповідальність, відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України.

«Знущання над тваринами, завдання побоїв або вчинення інших насильницьких дій, що завдали тварині фізичного болю, страждань і не спричинили тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі, залишення тварин напризволяще, у тому числі порушення правил утримання тварин» [64:ст. 89] є адміністративним правопорушенням. Такі діяння тягнуть «за собою накладення

штрафу від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією тварини, якщо перебування тварини у власника становить загрозу для її життя або здоров'я» [64:ст.89]. У 2020 році неоподаткований мінімум громадян становить 17 гривень. А отже, санкція за таке правопорушення буде в розмірі від 3400 грн до 5100 грн з можливою конфіскацією тварини¹⁸.

«Ті самі дії, вчинені стосовно двох і більше тварин, або групою осіб, або особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке саме порушення, пропаганда жорстокого поводження з тваринами - тягнуть за собою накладення штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб з конфіскацією тварини, якщо перебування тварини у власника становить загрозу для її життя або здоров'я» [64:ст.89]. Спеціальна кваліфікація передбачає грошову санкцію в розмірі від 5100 грн до 8500 грн¹⁹. На додаток, такі дії вже можуть тягти за собою обмеження свободи порушника до 15 діб та конфіскацію в нього тварини.

«Насильницькі дії стосовно тварин, спрямовані на задоволення статевої пристрасті тягнуть за собою накладення штрафу від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією тварини, якщо перебування тварини у власника становить загрозу для її життя або здоров'я» [64:ст.89]. Тобто за зґвалтування тварини особі в Україні передбачається від 3400 грн до 8500 грн штрафу і потенційна можливість конфіскації тварини. Є підстави вважати, що третя частина статті 89 Кодексу України про адміністративні порушення суперечить частині першій цієї ж статті, де зазначається, що адміністративним правопорушенням є дії, що «не спричинили тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі» [64:ст.89] тварини. «Задоволення людиною статевої пристрасті» безсумнівно спричиняють тварині тілесні ушкодження, щонайменше. Більше того, є підстави стверджувати, що частину третю статті 89

¹⁸ Розмір штрафу був розрахований станом на квітень 2020 року.

¹⁹ Розмір штрафу був розрахований станом на квітень 2020 року.

Кодексу України про адміністративні порушення за ознаками діяння варто перенести в диспозицію злочину під номером 299 Кримінального кодексу України, адже там передбачене жорстоке поводження з твариною, що вчиняється «умисно та призвело до каліцтва чи загибелі тварини, а також нацьковування тварин одна на одну чи інших тварин, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, публічні заклики до вчинення діянь, які мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, а також поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій» [65:ст.299].

Санкція за злочин, згідно з ч.1 ст. 299 Кримінального кодексу України «Жорстоке поводження з тваринами», становить «арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років» [65:ст.299]. Оскільки в цій нормі вже передбачене обмеження волі, є підстави думати, що законодавець особу, яка вчинила такий злочин, вважає достатньо небезпечною для суспільства, тож її потрібно ізолювати. Ті самі дії, які передбачені частиною першою цієї статті, котрі вчиняються в присутності малолітньої або неповнолітньої особи, «караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років» [65:ст.299]. А «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені з особливою жорстокістю або у присутності малолітнього чи неповнолітнього, або щодо двох і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинені активним способом караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років» [65:ст.299]. Однак є підстави вважати, що ці санкції кримінального законодавства не виконують своїх функцій і їх потрібно змінювати, але й необов'язково при цьому робити їх суворішими. Про це йтиметься в наступних підрозділах.

Окрім адміністративної та кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, в Кодексі України про адміністративні правопорушення та Кримінальному Кодексі України передбачені і інші статті, які безпосередньо чи опосередковано впливають на захист тварин. Загалом їх 9 правопорушень і 11 злочинів включно з жорстоким поводженням з тваринами.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення є ще такі статті, які встановлюють санкції за порушення захисту тварин: стаття 85 «Порушення правил використання об'єктів тваринного світу», стаття 85-1 «Виготовлення, збут, зберігання чи рекламу заборонених знарядь добування (збирання) об'єктів тваринного або рослинного світу», стаття 87 «Порушення вимог щодо охорони середовища перебування і шляхів міграції, переселення, акліматизації та схрещування диких тварин», стаття 88 «Незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу», стаття 88-1 «Порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах», стаття 90 «Порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України», стаття 107-2 «Порушення вимог законодавства про ідентифікацію та реєстрацію тварин», стаття 154 «Порушення правил тримання собак і котів».

Кримінальний кодекс України, окрім злочину за «Жорстоке поводження з тваринами», містить ще ряд заборонних норм, які також встановлюють санкцію за порушення правового захисту тварин. Серед них є стаття 238 «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення», частина 3 статті 239-1 «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля» і спричинило масову загибель об'єктів тваринного світу, частина 2 статті 242 «Порушення правил охорони вод», які спричинили масову загибель тварин; частина 2 статті 243 «Забруднення моря», якщо воно спричинило «масову загибель об'єктів тваринного світу», стаття 245 «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу», стаття 248 «Незаконне полювання», стаття 249 «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом», стаття 250 «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів», стаття 300 «Ввезення,

виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості...» та стаття 441 «Екоцид».

Окремо слід виділити статтю 245 КК України через її актуальність. Норма передбачає відповідальність за «знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу», якщо воно спричинило масову загибель тварин. Таким чином, законодавець передбачає кримінальну відповідальність навіть за діяння без умислу, проте які все ж спричинили масову смерть тварин. Це є дуже актуальна норма навесні, коли деякі люди підпалюють траву і цим спричиняють масові пожежі в лісах, на полях і навіть у селах. Таким чином, серйозні опіки отримують люди та тварини, а чимало тварин згорають заживо[88]. У квітні цього року через підпал трави горять ліси навіть у Чорнобильській зоні [91]. Наслідки таких пожеж можуть бути дуже негативними як для тварин, так і для людей. Також варто зазначити, що Верховна Рада України відреагувала на ці масові порушення і 13 квітня 2020 року підвищила відповідальність за підпали [93]. Проектом Закону № 2339 від 29.10.2019 про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою збереження довкілля (щодо посилення відповідальності за дії, спрямовані на забруднення атмосферного повітря та знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу) було збільшено відповідальність за порушення статті 245 КК України в більше, ніж 10 разів [92]. Санкцію «від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк»[92:2] (тобто штраф від 5100 грн до 8500 грн²⁰) змінили на «від п'яти тисяч чотирьохсот до дев'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк» [92:2] (тобто штраф від 91 800 грн до 153 000 грн²¹). Також цим законопроектом було суттєво підвищено відповідальність за правопорушення, що визначені в Кодексі України про адміністративні правопорушення в статті 77 «Порушення

²⁰ Розмір штрафу був розрахований станом на квітень 2020 року.

²¹ Розмір штрафу був розрахований станом на квітень 2020 року.

вимог пожежної безпеки в лісах» та в статті 77-1 «Самовільне випалювання рослинності або її залишків» [92:2-4]. Отже, є підстави вважати, що ці нововведення посилять захист тварин в Україні, позаяк санкції за їх порушення стали доволі суворими.

Через практичні аспекти захисту тварин у суді варто виділи і статтю 300 КК України «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію». На жаль, в Україні є люди, які регулярно вбивають безпритульних тварин. Їх називають «догхантерами» (з англ. – мисливці за собаками). У зв'язку з тим, що трупи тварин вони можуть ефективно приховувати та через інші обставини, єдина можливість притягнути їх до кримінальної відповідальності, це подати на них до суду через пропаганду жорстокості, адже такі люди хизуються своїми вчинками в соціальних мережах. Підтвердженням цьому є відомі судові справи проти Олексія Святогора [78]. Є достатні підстави стверджувати, що він вбив десятки безпритульних собак, проте позбавити його свободи не вдалося через процесуальні аспекти. Тепер же його обвинувачують у порушенні статті 300 Кримінального кодексу України, адже доказів у прокуратури та адвокатів потерпілих достатньо лише для доведення цього злочину.

Також є підзаконні акти, які суттєво впливають на захист тварин в Україні. Наприклад, Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища 30.09.2010 № 429 «Про затвердження Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах». Цей документ служить додатковим захистом для диких тварин, яких утримують у неволі. Таких тварин використовують для показу з метою комерційної вигоди. Це можуть бути виставки й фотографії з ними та контактні зоопарки. Цей Наказ встановлює мінімальні норми площ для утримання та розведення диких тварин. Наприклад, якщо людина є власником єнота, вона має

забезпечити його вольєром площею в 6 кв. м. і висотою 2,5 м [66]. Також цей документ регулює дозволи, які мають мати власники таких тварин.

Дикі тварини, яких використовують у видовищних заходах, також захищаються Наказом Міністерства аграрної політики України 13.10.2010 №643 «Про затвердження Правил використання тварин у видовищних заходах». Цей документ додатково забезпечує цих тварин гарантіями про місце утримання без страждань та про транспортування з доступом до їжі та води. Також цей Наказ забороняє: «...створення пересувних звіринців, проведення боїв тварин, спортивних, видовищних заходів, що передбачають переслідування, умертвіння, спостереження передсмертної агонії тварин, використання для умертвіння тварин інших тварин» [67:Розділ III, п.3.3]. Останнє є важливим здобутком українських зоозахисників та першим кроком на шляху до повної заборони використання тварин у цирковій діяльності, а також до заборони дельфінаріїв.

Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 01.03.2012 № 249 «Про затвердження Порядку проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах» регулює, якими саме мають бути умови утримання тих тварин, над якими проводять експерименти. Аби зробити біологічне тестування або науковий експеримент на тварині, «дослідні центри складають та передають до адміністрації наукових установ, а також в локальний комітет з біоетики, який створюється при дослідному центрі, перелік видів та їх кількість, з якими вони проводять наукові експерименти» [68: п.3.3]. Цей наказ визначає, що моніторинг виконання наукових експериментів здійснюється Комітетом з питань етики (біоетики). Саме ця установа перевіряє, чи були дотримані всі вимоги під час дослідів над тваринами. Такий контроль вони здійснюють за допомогою звітів, які їм надсилають локальних комітети з біоетики. Однак в Наказі не сказано нічого про відповідальність осіб, які порушують вимоги проведення експериментів над тваринами. Зазначено лише те, що «при виявленні фактів порушень вимог гуманного ставлення до експериментальних тварин та інших положень цього Порядку Комітет з питань

етики (біоетики) надає дослідному центру рекомендації щодо можливих шляхів їх усунення» [68: Розділ V]. Хоча Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» все ж передбачає, що порушення правил поводження з тваринами, яких використовують у наукових експериментах, тестуванні, навчальному процесі чи виробництві біологічних препаратів, визначається жорстокістю до тварин, відповідно до статті 26 і Розділу III Правил поводження з тваринами, що виключають жорстокість. А отже, за такі порушення особи мають нести адміністративну або кримінальну відповідальність. Є підстави вважати, що в цей Наказ слід внести зміни і зобов'язати Комітет з питань етики (біоетики) про всі відомі йому випадки порушення під час експериментів, що мали наслідком жорстоке ставлення до тварини, повідомляти в Національну поліцію України і надсилати в якості підтвердження відповідні документи.

Постанова Кабінету Міністрів України 16.11. 2011 р. № 1402 «Про затвердження Правил транспортування тварин» встановлює загальні правила перевезення тварин, особливості транспортування домашніх тварин, сільськогосподарських тварин, диких тварин, риби та інших гідробіонтів²². Окрім того, в цій Постанові містяться такі заборони: не можна «завдавати ударів тваринам; натискати на особливо чутливі місця на тілі тварин, що може завдати їм болю або страждань; підвішувати тварин за допомогою механічних засобів; піднімати або тягнути тварин за голову, вуха, роги, лапи, хвіст або шкіру; використовувати голки, шипи або інші колючі засоби; перешкоджати пересуванню тварин, яких ведуть до місця завантаження, здійснення ветеринарного оброблення тощо» [70: п.15]. Отже, є підстави вважати, що Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил транспортування тварин» є гуманною та такою, яка сприяє захисту тварин в Україні.

²² Гідробіонти – це живі організми, що живуть у воді.

Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 28.09.2010 № 425 «Про затвердження Порядку проведення заходів, необхідних для скорочення чисельності тварин, які становлять небезпеку» містить у собі перелік тих безпритульних тварин, яких законно можна вбити, дотримуючись вимог про умертвіння тварин в статті 17 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження». Дозволено відловлювати та умертвляти таких безпритульних тварин, які: «заподіюють шкоду компонентам природного середовища, життю, здоров'ю та майну громадян, майну юридичних осіб; заподіюють шкоду сільському, лісовому, мисливському і (або) рибному господарству; завдають клопоту мешканцям населених пунктів; створюють загрозу чи перешкоджають транспортному руху, функціонуванню ліній електромережі, промислових і військових об'єктів; народилися з відхиленнями у фізичному розвитку, хворі або є носіями збудників хвороб, небезпечних для життя і здоров'я інших тварин чи людей; чисельність яких загрожує санітарно-епідеміологічному благополуччю населення; створюють загрозу виникнення епізоотій». [72: п.4] Є підстави вважати, що цей дозвіл є негуманним, оскільки містить у собі причини, завдяки яким дозволено умертвляти кожную безпритульну тварину без винятку. Така причина, як «завдають клопоту мешканцям населених пунктів» є дуже відносною і не відповідає принципу правової визначеності. А причина «перешкоджають транспортному руху» є неподобною, оскільки тварини не здатні розуміти, а тим паче слідувати правилам дорожнього руху, які були створені для людей. Таким чином, є підстави стверджувати, що цей Наказ дозволяє законно умертвити кожную безпритульну тварину, навіть таку, що є загубленою домашньою твариною.

Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України 25.10.2012 № 652 «Про затвердження Порядку використання тварин у сільському господарстві» містить достатньо гуманні норми, зокрема він не дозволяє «спричиняти тваринам біль і страждання, крім випадків, коли життю і здоров'ю людей і тварин загрожує небезпека; використання обладнання,

інвентарю, які травмують тварин; нанесення побоїв, травм з метою примушення тварин до виконання будь-яких вимог» [73: п.2.3]. Також цей нормативно-правовий акт забороняє «надмірні навантаження тварин, що перевищують їх фізіологічні можливості; використання для роботи хворих або недогодovаних тварин; використання при роботі з тваринами спорядження та інших засобів, які можуть призвести до травмування, каліцтва або загибелі тварини» [73: п. 2.4].

Важливими правовими гарантіями захисту тварин у Наказі Міністерства аграрної політики та продовольства України 25.10.2012 № 652 «Про затвердження Порядку використання тварин у сільському господарстві» виступають і загальні правила забою тварин. Зокрема варто виділити, що «забороняється патрання, опалювання, зняття шкіри, копчення і відокремлення частин у тварин до припинення у них серцебиття» [73: пункт 3.5]. Також важливим є те, що «приміщення (загони) на бойні, де утримуються тварини, повинно бути ізольовано і відокремлено від приміщень, які використовуються для позбавлення тварин свідомості, забою, знекровлення та інших дій післязабійної обробки, а також відокремлене від приміщень (загонів), де знаходяться тварини інших видів» [73: п.3.3]. Окрім того, цей Наказ встановлює, що «перед забоєм тварини повинні витримуватись декілька годин у приміщеннях (загонах) передзабійного утримання для зняття стресу» [73: п.3.4]. Є підстави вважати, що цей нормативно-правовий документ виконує свою функцію в захисті сільськогосподарських тварин, життя яких наразі неможливо законно захистити, проте можна позбавити їх зайвого страждання.

Наказ Міністерства аграрної політики України 19.12.2006 № 100 «Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог утримання птиці в особистих селянських господарствах» передбачений для виконання його фізичними особами, які утримують сільськогосподарську птицю та іншим чином реалізують майнові права на неї [74: п.1.1]. Цей документ встановлює, що «при утриманні птиці в особистих селянських господарствах кожен власник повинен дотримуватись та виконувати ветеринарно-санітарні вимоги або проводити

еквівалентні до них санітарні заходи, які дають змогу досягти рівноцінного рівня санітарного захисту птиці та людини» [74: п.3.1]. Цей документ також передбачає і конкретніші вимоги для утримання сільськогосподарських птахів. Зокрема він визначає, що «придбання інкубаційних яєць, добового молодняку тощо здійснюється тільки за наявності відповідних ветеринарних документів в осіб чи підприємців, які реалізують птахопродукцію» [74: п.3.4]. Це ж правило діє і при купівлі пташок і старшого віку. Документ у тому числі містить детальні вимоги до місць утримання таких тварин.

Наказ Головного державного інспектора ветеринарної медицини України № 53 від 03.07.2001 «Про затвердження Ветеринарно-санітарних правил для птахівничих господарств і вимог до їх проектування» регулює той самий вид сільського господарства, про який зазначається в Наказі Міністерства аграрної політики України 19.12.2006 № 100 «Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог утримання птиці в особистих селянських господарствах» [74], тільки вже для професійних господарств: «птахоферм різних форм власності, підприємств з виробництва яєць та м'яса птиці, інкубаторно-птахівничих станцій» [75: Розділ 1. Загальні положення]. У цьому документі теж передбачені вимоги до місць утримання таких птахів.

Є підстави думати, що ці два підзаконних нормативно-правових акти про птахівничі господарства спрямовані на захист тварин, однак є інформація, що ставить це під сумнів. У Європейському Союзі, як було зазначено в підрозділі 3.3. Директива Ради 1999/74/ЄС від 19 липня 1999 р. щодо встановлення мінімальних стандартів для захисту курей-несучок з 2012 року заборонила використовувати клітки батареєого типу для цього господарства [39: стаття 5]. В Україні ж такої заборони немає. У Звіті про експлуатацію кур-несучок по Україні за 2017-2018 рр. української громадської організації «Відкриті клітки» міститься інформація про те, що тварини в цьому господарстві не захищені достатньою мірою: «Основним фактором, який негативно впливає на добробут тварин є також відсутність контролю за умовами їх утримання. В Україні діє

мораторій на перевірки суб'єктів підприємництва. Однак, ще більш суттєвим є те, що на сьогодні в Україні не існує жодного органу влади чи служби, відповідальних саме і лише за контроль добробуту тварин. Таким чином, законодавство України є досить загальним, та таким, що потребує розробки детальних вимог утримання фермерських тварин відповідно до сучасних вимог розвинених країн» [87:25] Отже, є підстави вважати, що не можна до кінця визначити в межах цієї роботи, чи достатньою мірою ці два накази забезпечують захист тварин у сільському господарстві.

Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України 13.12.2012 № 769 «Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог до утримання голубів» встановлює, що «голубів незалежно від їх породи утримують тільки у приміщеннях, призначених для тривалого утримання птахів» [76: п.2.2]. Також цей документ регулює мінімальну та максимальну температуру, яка має бути в голубнику у різні пори року, висоту таких приміщень і кількість птахів на 1 м³ (пункти 2.3. і 2.4.). Цей Наказ зобов'язує власників голубів встановлювати в голубниках годівниці, вакуумні пластмасові напувалки, закриті ємності для мінеральної підкормки, гнізда та сідали, що мають бути закріплені на стінах [76: пункт 2.8]. Окрім утримання цих пташок документ [76] також регулює вимоги до транспортування цих тварин.

Наказ Державного комітету ветеринарної медицини України 15.10.2010 № 439 «Про затвердження Положення про притулок для тварин» затверджує загальні вимоги до притулків для тварин, зокрема те, що «притулки для тварин можуть створюватися органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, громадськими і благодійними організаціями та фізичними особами» [69:пункт 2]. Також документ передбачає, що кожную тварину, яка потрапила в такий притулок, мають зареєструвати [69:п.13]. Ця норма сприяє безпеці тварини: ніхто не зможе її позбавитися чи зробити інші ніким невідконтрольні дії з твариною. Є підстави твердити, що обов'язкова реєстрація

домашніх та безпритульних домашніх тварин в Україні, якої ще немає, позитивно вплине на проблему безпритульних тварин і сприятиме кращому захисту цих тварин. Проте те, що такий обов'язок є в притулків для тварин, уже є хорошим кроком на шляху до загальної реєстрації тварин. Окрім того, цей Наказ забороняє розмноження тварин у таких притулках [69: п.21]. Ця вимога також впливає на зменшення кількості безпритульних тварин в Україні.

Важливим для захисту тварин є і вимога Наказу [69] про перетримку: «Кастровані тварини піддаються післяопераційній перетримці тривалістю не менше 7 діб» [69: п.31]. Якщо тварину таки повертають через певні причини в середовище, де її відловили, то після процедури кастрації чи стерилізації за нею здійснюється необхідний догляд, аби впевнитися, що все правильно зростається та заживає. Також передбачено, що в разі повернення безпритульної тварини до ареалу її перебування, воно «здійснюється лише за умов проведення ідентифікації тварини та відсутності інфекційних та інвазійних захворювань, що засвідчується відповідними ветеринарними документами» [69: п.32]. Ця вимога теж є дуже важливою правовою гарантією захисту безпритульних тварин.

Наказ Державного комітету ветеринарної медицини України 15.10.2010 № 438 «Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог до утримання тварин у притулках» доповнює попередній наказ. Зокрема він встановлюється, що «собаки та коти в обов'язковому порядку повинні щороку щеплюватись проти сказу» [71: п.5.5].

Отже, українське законодавство у сфері захисту тварин перебуває на стадії завершення впровадження положень, які наша країна погодилась імплементувати, відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Є підстави стверджувати, що нові норми покращать рівень правового захисту тварин. Варто зазначити, що в Україні за жорстоке поводження з тваринами передбачається зокрема адміністративна та кримінальна відповідальність. Є підстави твердити, що задля

покращення захисту тварин саме ці норми потребують першочергових змін у їх диспозиціях. Також є підстави вважати, що загалом законодавство України, яке стосується захисту тварин, не регулює контроль за таким захистом достатньою мірою, аби забезпечити гуманне ставлення. Нормативно-правові акти ділять тварин за галузями використання тварин людиною (мисливські, циркові тварини тощо) та надають чимало підстав убити тварину законно (зокрема якщо тварина означається «шкідливою»). Про права тварин згадується тільки в преамбулі Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження». Надалі в законодавстві йдеться про захист тварин, про гуманне ставлення до них і їх раціональне використання. Проте є окремі підзаконні нормативно-правові акти, які відрізняються від інших акцентуванням на гуманному ставленні до тварин. Це дає підстави вважати, що такі документи сприяють захисту тварин найбільше. Однак варто зазначити, що в Україні легалізоване умертвіння безпритульних тварин без належної на те причини. Є підстави вважати, що такі положення в національному законодавстві варто змінити в бік гуманізації та ще більшої правової визначеності в цій сфері.

3.2. Практика захисту тварин в Україні правовими засобами

В Україні є судова практика, яка стосується захисту тварин. У цьому підрозділі розглянуто лише кримінальні справи і лише за статтею 299 Кримінального кодексу України «Жорстоке поводження з тваринами». Адміністративні правопорушення не були взяті до уваги через те, адміністративна відповідальність настає і без рішень суду, тому якщо люди не оскаржують її в суді, прослідкувати за цими ситуаціями не вдасться через Єдиний реєстр судових рішень. Стаття 299 КК України взята до уваги через те, що вона є універсальною та найпопулярнішою серед випадків захисту тварин.

Варто також зазначити, що з серпня 2017 року в Україні посилили адміністративну та кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами [46]. Надалі буде зрозуміло, чи допомогли ці зміни карати винних осіб за такі злочини.

До серпня 2017 року стаття 299 КК України виглядала так: у ній було тільки 2 частини. Санкція за першу частину складала штраф до 850 грн або арешт до 6 місяців. Друга частина передбачала лише те, що злочин вчинений у присутності малолітнього. Санкція за це складала або штраф до 3400 грн, або обмеження волі до двох років [89:130].

Після змін диспозиція частини 1 дещо була доповнена, санкція ж відтепер не передбачає штраф зовсім, а містить такі альтернативи: арешт до шести місяців або обмеження волі до трьох років [65: ст. 299]. Також диспозиція другої частини доповнилась тим, що додали в умову ще й присутність неповнолітньої дитини. Санкція частини другої теж тепер не містить штрафу і встановлює покарання у вигляді обмеження волі від трьох до п'яти років або позбавлення волі від трьох до п'яти років [65: ст.299]. З'явилася і третя частина у статті 299 КК України, якої раніше не було: «Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені з особливою жорстокістю або у присутності малолітнього чи неповнолітнього, або щодо двох і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинені активним способом - караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років» [65: ст. 299]. Таким чином, частина 3 статті 299 Кримінального Кодексу України є тяжким злочином, відповідно до статті 12 КК України. Усі інші частини цього злочину не є тяжкими злочинами.

У Єдиному реєстрі судових рішень можливо знайти судові справи лише з 2006 року. Я переглянула значний масив судових справ, рішеннями яких людей визнавали винними у вчиненні злочину, передбаченим у статті 299 Кримінального Кодексу України, і знайшла таких 118 справ. Серед них – 114 рішень першої інстанції та 4 рішення апеляційної. Проте є підстави вважати, що за цей час було ухвалено безперечно більше таких вироків, позаяк алгоритми

Єдиного реєстру судових рішень часом можуть не показувати справи за певними критеріями пошуку або певних справ у реєстрі може просто не бути.

Надалі я буду наводити рішення в частині санкцій та кількість разів, коли вони застосовувались. Цифри разів будуть відрізнятися від кількості справ, які я розглянула, на 5, оскільки в певних справах були ухвалені вироки не лише для однієї особи, а й для двох або більше. Проте слід зазначити, що серед цих судових рішень три рішення першої інстанції були змінені відповідними трьома рішеннями апеляційної інстанції, які я розглянула. Отже, я проаналізувала, як суди покарали людей, котрі вчинили злочини, передбачені статтею 299 КК України. Рішення цих судових справ були прийняті з 2 січня 2006 року до 7 квітня 2020 року.

Розглянемо рішення, які були ухвалені до змін у статтю 299 КК України, що набули чинності з 4 серпня 2017 року.

Інстанція	Санкція	Кількість разів застосування
Перша	Штраф (до 850 грн або 3400 грн)	28
Перша	Звільнення від відбування покарання з випробуванням (стаття 75 КК України)	5
Перша	Арешт до 6 місяців	10 (з них 4 рази – на 6 місяців; 1 раз – на 4 місяці; 2 рази – на 3 місяці; 1 раз – на 2 місяці; 2 рази – на 1 місяць).
Перша	Позбавлення волі	4 (1-ий випадок у сукупності зі ст.300 КК України та приєднанням невідбутого раніше покарання – 4 роки і 6 місяців; 2-ий випадок у

		<i>сукупності зі ст.185 КК України та приєднанням невідбутого раніше покарання – 3 роки і 6 місяців; 3-ий випадок у сукупності зі ст.185 КК України та приєднанням невідбутого раніше покарання – 3 роки і 4 місяці; 4-ий випадок у сукупності зі ст.115 КК України – 14 років).</i>
Перша	Виправні роботи	0
Перша	Амністія (окремим Законом України)	0
Перша	Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (стаття 49 КК України)	0
Апеляція	Штраф	0
Апеляція	Звільнення від відбування покарання з випробуванням (стаття 75 КК України)	0
Апеляція	Арешт до 6 місяців	1 (збільшено з 1 місяця арешту до 4 місяців)
Апеляція	Обмеження волі	0
Апеляція	Позбавлення волі	4 (в одній судовій справі до 4-ох людей застосували цю санкцію: 1-ій особі у сукупності зі ст. 115, ст. 187, ст. 185

		<i>КК України – 13 років; 2-ій особі у сукупності зі ст. 115, ст. 187, ст. 185 КК України – 14 років; 3-ій особі у сукупності зі ст. 185 КК України та приєднанням невідбутого раніше покарання – 4 роки; 4-ій особі у сукупності зі ст. 185 – 3 роки та 6 місяців.</i>
--	--	---

Розглянемо рішення, які були ухвалені після змін у статтю 299 КК України, що набули чинності з 4 серпня 2017 року.

Інстанція	Санкція	Кількість разів застосування
Перша	Штраф (через застосування призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, що передбачене ст. 69 КК України)	6 (1-ий випадок – 3400 грн; 2-ий випадок – 510 грн; 3-ий випадок – 850 грн; 4-ий випадок – 510,00 грн; 5-ий випадок – 850 грн; 6-ий випадок у сукупності зі ст. 162 КК України – 1700 грн).
Перша	Звільнення від відбування покарання з випробуванням (стаття 75 КК України)	41
Перша	Арешт до 6 місяців	11 (у 4-ох випадках – 6 місяців; у 2-х випадках – 2 місяці; у 2-ох випадках – 5 місяців (перший - у сукупності зі ст. 125 КК України, а другий - із приєднанням

		<i>невідбутого раніше покарання, хоча потім 5 місяців арешту через апеляційне рішення змінять на позбавлення волі строком на 1 рік і 3 місяці); у 1-му випадку – 3 місяці; в іншому 1-му випадку – 1 місяць і ще в 1-му випадку – 1 місяць, але через апеляцію потім змінили на 4 місяці).</i>
Перша	Позбавлення волі	<i>8 (у 1-му випадку із приєднанням невідбутого раніше покарання – 3 роки і 4 місяці; у 2-му випадку в сукупності зі ст. 296 КК України – 6 років і 4 місяці; у 3-му випадку із приєднанням невідбутого раніше покарання – 5 років і 2 місяці; у 4-ому випадку в сукупності зі ст. 185 КК України та приєднанням невідбутого раніше покарання – 5 років і 3 місяці; у 5-му випадку – 5 років²³; у 6-му випадку в сукупності зі ст. 296 КК України – 5 років і 2 місяці; у 7-му випадку із приєднанням невідбутого раніше покарання – 7 років і 6 місяців; у 8-му випадку в сукупності зі ст. 309 КК України – 6 років).</i>
Перша	Виправні роботи	1

²³ Без сукупності злочинів та без приєднання раніше невідбутого покарання призначили лише за порушення ст. 299 КК України позбавлення волі на строк 5 років. Це унікальний випадок. Зазвичай судді використовують ст. 75 КК України і звільняють винного від покарання з випробуванням. Але є підстави твердити, що суд ухвалив таке рішення, позаяк особа не визнавала своєї вини та її обвинувачували за ч.3 ст. 299 КК України (а це є тяжким злочином, на відміну від інших частин цієї ж статті), додаючи обставину, що обтяжує покарання.

Перша	Амністія (окремим Законом України)	1
Перша	Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (стаття 49 КК України)	1
Апеляція	Штраф	0
Апеляція	Звільнення від відбування покарання з випробуванням (стаття 75 КК України)	0
Апеляція	Арешт до 6 місяців	0
Апеляція	Обмеження волі	1 (Прокурор подав на апеляцію через те, що вирок 1-ої інстанції, на його думку, був зам'який Тож покарання з випробуванням із іспитовим строком на один рік через застосування ст.75 КК України було змінено на 1 рік обмеження волі).
Апеляція	Позбавлення волі	1 (з приєднанням невідбутого раніше покарання з арешту на 5 місяців змінили на 1 рік і 3 місяці позбавлення волі)

Аналізуючи рішення цих судових справ не важко помітити, що особи, які визнані винними у вчиненні злочині, передбаченому в статті 299 КК України, часто уникають відбування покарання, позаяк суд застосовує до них статтю 75 КК України, котра звільняє винних від відбування покарання з випробуванням.

Окрім того, можна помітити, що вирoki з покараннями у вигляді обмеження волі чи її позбавлення отримують тільки ті особи, які були визнанні винними в сукупності злочинів або які раніше не відбули призначене їм покарання. Винятком є лише одна судова справа № 641/4111/19 Комінтернівського районного суду м. Харкова [90], де призначили покарання у вигляді позбавлення волі строком на 5 років лише за порушення статті 299 КК України. Є підстави вважати, що оскільки дії винної особи в цій «винятковій справі» кваліфікували за ч.3 ст. 299 КК України (а це є тяжким злочином на відміну від інших частин цієї ж статті) та врахували обставину, що обтяжує покарання, а саме – алкогольне сп’яніння, дії винного висвітлювалися в ЗМІ як особливо жорстокі, у суду не було підстав застосовувати ст. 75 КК України чи інші норми, які могли би пом’якшити покарання. Проте суд усе ж не застосовує найсуворішу санкцію для ч. 3 ст. 299 КК України, а обирає найменшу: «При цьому, з урахуванням всіх обставин, суд вважає за необхідне призначити покарання ОСОБА_1 ближче до нижчої межі санкції ч. 3 ст. 299 КК України» [90]. Хоча матеріали справи дають підстави вважати, що винна особа не визнаючи своєї вини, жорстоко вбивши кошенят, могла би мати і суворіше покарання, ніж 5 років, а, наприклад, 8, як того передбачає найсуворіша санкція. Таким чином, є підстави стверджувати, що через те, що до винних осіб у злочині, передбаченому в статті 299 КК України, часто не застосовують покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі, винні уникають відповідальності, що може потягнути за собою негативні наслідки.

З мого аналізу судових справ впливає і те, що обмежується воля здебільшого тільки тих винних у злочині «Жорстоке поводження з тваринами», яким дали покарання у вигляді арешту. Є підстави вважати, що дії за ч.1 ст. 299 КК України не можна карати суворіше, ніж дії за ч. 2 і 3 статті 299 КК України, позаяк ч.2 і ч.3 – тяжчі дії.

Також варто зазначити, що практика свідчить про те, що зібрати докази вини в злочині «Жорстоке поводження з тваринами» часто буває дуже складно

та навіть неможливо через те, що трупи тварин винні особи можуть приховувати, а кількість домашніх тварин в Україні ніхто не контролює і, відповідно, ідентифікацію таких тварин в Україні ніхто не проводить і не веде (у нас немає реєстру домашніх тварин).

Отже, було розглянуто 118 судових справ, в яких осіб визнавали винними в статті 299 Кримінального кодексу України, за період з 2 січня 2006 року до 7 квітня 2020 року. Зміни в законодавстві з серпня 2017 року, що посилили адміністративну та кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами [46], позитивно вплинули на захист тварин в Україні. Одним із підтвердженням цього є те, що дедалі рідше судді у своїх вирокх за вбивство тварин або жорстоке поводження з тваринами призначають штрафи. У вирокх після серпня 2017 року частіше можна побачити, що суди за злочин, що передбачений ст. 299 КК України, призначають інші санкції – суворіші види покарання. Однак разом із тим можна виділити і інші не зовсім утішні тенденції: реальне покарання з обмеженням волі відбувають лише ті люди, яким призначили або арешт до 6 місяців, або обмеження чи позбавлення волі через сукупність злочинів та/або через приєднання невідбутого ними раніше покарання. Чимало винних осіб уникають відбування покарання через застосування судами статті 75 КК України – звільнення від відбування покарання з випробуванням. Тому є підстави стверджувати, що задля кращого захисту тварин та задля ефективнішого запобігання вчинення злочину проти тварин у норми Кримінального кодексу України слід внести зміни, які би не дозволили так масово застосовувати судам статтю 75 КК України для уникнення відбування покарання винними особами, яких звинувачують у порушенні статті 299 КК України. Є підстави думати, що це можна зробити зокрема таким чином. Зараз стаття 75 КК України застосовується до всіх злочинів, покарання за які передбачена санкція до 5 років позбавлення волі, окрім випадків засудження за корупційний злочин. Тож можна додати в статтю 75 Кримінального кодексу

України ще один виняток – статтю 299 КК України, до якої стаття 75 КК України також не застосовувалася би.

3.3. Шляхи удосконалення захисту тварин в Україні

Проаналізувавши міжнародний рівень захисту тварин, правові акти Європейського Союзу, національне законодавство та судову практику України в цій сфері, можна з упевненістю сказати, що люди прагнуть захистити тварин від людської жорстокості. Вони це роблять не так, як раніше, заради людей, а заради самих тварин, адже вже розуміють, що тварини теж здатні відчувати біль та інші відчуття так само, як і люди.

Проте є підстави вважати, що жорстоке поводження з тваринами більшість країн у світі визнало злочином не лише через співчуття. Ймовірніше за все, це сталося завдяки тому, що чимало кримінологів приходять до висновку, що жорстокі злочини проти людини часто починаються із жорстокості до тварини. Зокрема так вважає відомий американський кримінолог, колишній спецагент ФБР, один із перших кримінальних спеціалістів прогнозування людської поведінки, Джон Дуглас. Він стверджує, що якщо дитина проявляє жорстокість до тварини, це є сигналом того, що вона «у воротах» злочинного шляху [50]. Також він присвятив чимало праць вивченню цього питання і на прикладах доводить, що чимало серійних убивць починали з убивств тварин. Підтвердження цих переконань ми можемо бачити відносно часто через російсько-українську війну, що триває з 2014 року. Російські найманці нерідко хизувалися своїм жорстоким поводженням не лише з людьми, а й з тваринами. Зокрема відомий росіянин Олексій Мільчаков, який брав участь в російсько-українській війні, 2011-го року в 20-літньому віці оприлюднив в інтернеті світлини, на яких він відрізає голову живому цуценяті і з'їдає її [86].

Загалом наше національне законодавство має чимало нормативно-правових актів, які забезпечують захист різних тварин. Однак деякі з них потребують суттєвого покращення. Орієнтиром у цьому можуть стати розвинуті країни Європи.

Як ще можна покращити захист тварин в Україні? Є вагомі підстави вважати, що варто заборонити ту жорстокість до тварин, яка не є необхідною задля людського блага – тобто людські розваги з тваринами та їжу з тварин, яка виробляється жорстокими методами і біль тварини при цьому не можна зменшити чи уникнути. Наприклад, необхідно заборонити цирки, де використовують тварин у виставах, дельфінарії, притравочні станції, виробництво їстівного продукту «фуа-гра», роботу контактних зоопарків та виробництво хутра в Україні. Варто зазначити, що останнє шкодить не лише захисту тварин, а ще й здоров'ю людей та забруднює довкілля, про що йтиметься детальніше далі в цьому підрозділі.

Також є підстави вважати, що в Україні необхідно ввести обов'язковий реєстр домашніх і безпритульних тварин та обов'язкову стерилізацію та кастрацію домашньої тварини. Таким чином можна буде уникнути неконтрольованого розведення людьми тварин та зменшити кількість залишених домашніх тварин на вулиці. Якщо ж людина захоче розводити домашніх тварин, вона має зареєструватися як суб'єкт підприємницької діяльності та отримати спеціальну ліцензію.

В Україні є чимало законопроектів, які мають на меті заборонити вище перераховану діяльність, але не всі вони мають шанси на ухвалення. Часто-густо вони не доходять навіть до внесення їх у порядок денний Верховної Ради України. Також варто врахувати й те, що на кожен законопроект, який має на меті покращити захист тварин, подаються альтернативні законопроекти, написані опонентами зоозахисників. Зазвичай ці опоненти залучені або до мисливства, або до іншої діяльності, для якої покращення захисту тварин є фінансово не вигідним. Наприклад, проти заборони використання тварин у цирку

виступають власники цирків. Вони переконані в тому, що люди на вистави ходять виключно для того, аби подивитися на диких тварин, які виконують трюки. Проте варто зазначити, що всесвітньовідомим і зразковим у своїй галузі є саме той цирк, який не використовує тварин у своїй діяльності взагалі. Це канадський «Цирк дю Солей».

Тому в цьому підрозділі розглянуті лише ті законопроекти, які мають найбільші шанси потрапити на розгляд до Верховної Ради цього року чи наступного в силу їх підтримки деякими народними депутатами політичної партії «Слуга народу», яка становить більшість у парламенті станом на зараз. Розглянуті такі законопроекти: проект Закону №2802 від 24.01.2020 про заборону виробництва фуа-гра, проект Закону №2360 від 31.10.2019 про заборону виробництва хутра, проект Закону №2351 від 30.10.2019 стосовно імплементації положень деяких міжнародних угод та директив ЄС у сфері охорони тваринного та рослинного світу в законодавство України, проект Закону №2232 від 04.10.2019 про заборону притравочних мисливських станцій та законопроект №0870 від 29.08.2019, в якому йдеться про різні правові інструменти покращення захисту тварин.

Законопроект №2802 від 24.01.2020, який вже зареєстрований у Верховній Раді України, пропонує заборонити виробництво фуа-гра на території України. Автори цього проекту доповнити «Правила поводження з тваринами в сільському господарстві ... при отриманні продукції тваринного походження», що зазначені в статті 21 Закону [12], прямою заборonoю виробництва фуа-гра: «Забороняється насильне годування тварин, крім годування з лікувальною чи профілактичною метою, у тому числі забороняється здійснення діяльності з розведення та вирощування гусок та качок для отримання фуа-гра (жирної печінки) та її продажу» [52].

Варто зазначити, що виробництво фуа-гра порушує захист тварин, тому що фуа-гра виробляється з роздутої печінки гуски чи качки. Аби роздути печінку птиці її примусово годують, що «зазвичай передбачає вставку трубки від 10 до

12 дюймів (а це від 25 см до 30 см) у стравохід птиці» [53]. Цю трубку тримають у стравоході пташки відносно довгий час. Є підстави вважати, що така годівля є жорстокою. Але і після неї тварина відчуває біль у шлунку.

Україна не перша країна у світі, яка може заборонити виробництво фуа-гра. Зокрема це «жорстоке виробництво заборонили такі країни, як Німеччина (в 1972 році), Велика Британія (в 2000), Данія (в 1991), Фінляндія (в 1996), Люксембург (у 1965), Ізраїль (в 2003), Норвегія (у 1974 році), Італія (в 2001), Швеція (в 1999), Швейцарія (в 1999), Чехія (в 1993), Польща (в 1997), Аргентина (в 2003), Індія (в 2014), штат США Каліфорнія (в 2004) та американське місто Чикаго (в 2006). У Європейському Союзі в 1999 році теж заборонили виробництво фуа-гра після 2004 року. Така заборона діє майже на всій території ЄС, крім тих країн, де ця діяльність була на той час у «сучасній практиці». Однак Європейський Союз визнає примусове годування птахів жорстокістю, тож закликає ті держави, які досі виробляють фуа-гра, досліджувати альтернативні способи її виробництва» [53]. А в американському місті Нью-Йорк в 2019 році «заборонили не лише виробництво, а й продаж фуа-гра з 2022 року визнавши, що примусове годування - це жорстоке поводження з тваринами» [53].

Законопроект № 2360 від 31.10.2019 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання хутрового виробництва в Україні має на меті заборону виробництва хутра[79]. Виробництво хутра негативно впливає на захист тварин, адже в цій діяльності тварин, попри те, що їх вбивають, їх постійно тримають у клітках і суттєво обмежують у рухах. Також виробництво хутра забруднює навколишнє середовище місцевості, де розташовані хутрові ферми, зокрема поверхневі та ґрунтові води, і погіршує здоров'я працівників на таких фермах і здоров'я людей, які живуть поруч. Підтвердженням цьому є результати дослідження, які наведені в Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання хутрового виробництва в Україні»[80].

Законопроект №2351 від 30.10.2019 про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив ЄС у сфері охорони тваринного та рослинного світу) Верховна Рада України [82] в лютому 2020 році вже прийняла за основу [81]. Цей проєкт Закону є дуже важливим для захисту тварин в Україні, оскільки він передбачає зокрема заборону вбивати тварин задля регуляції безпритульних тварин, жебракувати з тваринами, дарувати домашніх тварин як призи чи премії, надавати фотопослуги з дикими тваринами, окрім цирків, зоопарків і дельфінарій [82]. Також він передбачає зробити перелік підстав для умертвіння тварин вичерпним. Прийняття цього законопроекту в цілому наблизить Україну до стандартів Європейського союзу, оскільки всі пропозиції цього проєкту базуються на Директивах ЄС.

Проект Закону №2232 від 04.10.2019 про внесення змін до деяких законодавчих актів України, які стосуються підготовки собак мисливських порід до полювання, а також регулювання чисельності деяких видів диких тварин [83] має на меті заборону притравочних мисливських станцій. Ця діяльність передбачає тренування собак, які допомагають людям у полюванні, вбивати диких тварин. Лисицю, вовка, борсука або ведмедя прив'язують таким чином, щоб дика тварина не могла себе захистити і пускають у клітку пса, який змушений вбити таку тварину, аби його вважали «натренованим». У таких ситуаціях дикі тварини істотно страждають. Ця діяльність безперечно порушує захист тварин.

Законопроект №0870 від 29.08.2019 про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо охорони фауни та флори згідно міжнародних угод) хоче розширити поняття «жорстоке поводження з тваринами», додаючи туди «залякування тварин, побої; нацькування тварин одна на одну; використання оснащень, інвентарю, що травмують тварин; примушування тварин до виконання неприродних для них дій, що призводять до травмування; використання тварин в умовах надмірних фізіологічних навантажень;

застосування жорстоких способів у вихованні та годуванні тварин; залишення тварин без достатнього за фізіологічними показниками харчування та доступу до води, використання отрути проти тварин» [85:3]. Таким чином цей проєкт закону може заборонити використання тварин у цирках та притривочні станції. Також він має на мені заборонити умертвляти безпритульних собак і котів [85:5-6]. Окрім того, цей законопроект хоче заборонити «надання фотопослуг з використанням тварин у населених пунктах» [85:7]. Також проєкт закону передбачає чимало змін у Закон України «Про мисливське господарство та полювання», зокрема має на меті доповнити список заборонених інструментів для полювання ще холодною метальною зброєю, пастками, тепловізорами [85:10]. Є підстави вважати, що пропозиції в цьому законопроекті позитивно вплинуть не лише на захист тварин, а й на захист довкілля загалом.

Також варто зазначити, що після аналізу судових справ, пов'язаних зі ст.299 КК України «Жорстоке поводження з тваринами», є підстави вважати, що доцільно було би змінити тенденцію уникнення реального покарання за цей злочин через застосування суддями ст. 75 КК України «Звільнення від відбування покарання з випробуванням». Одним із способів це зробити є додавання в ст.75 КК України того, що цю статтю не можна застосовувати до вироків, які стосуються винних осіб у вчиненні злочину, який передбачений ст. 299 КК України.

Отже, є вагомі причини стверджувати, що ті люди, які схильні до жорстокості до тварин, є схильними і до жорстокості до людей. До цього висновку доходять чимало кримінологів. Через це слід взяти до уваги правовий захист тварин і зробити його ефективнішим, аби запобігти злочинами і проти тварин, і проти людей. Слід зауважити, законодавство України потребує покращення у сфері захисту тварин. Є підстави вважати, що підвищити ефективність захисту тварин допоможуть вищезазначені законопроекти, якщо Верховна Рада України їх прийме. Деякі проєкти законів доводять у своїх

пояснювальних записках, що посилення захисту тварин позитивно вплине на здоров'я населення та захист довкілля загалом.

* * *

Отже, українське законодавство у сфері захисту тварин перебуває на стадії завершення впровадження положень, які наша країна погодилась імплементувати, відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Є підстави стверджувати, що нові норми покращать рівень захисту тварин. Варто зазначити, що в Україні за жорстоке поводження з тваринами зокрема передбачається адміністративна та кримінальна відповідальність. Є підстави твердити, що задля покращення захисту тварин саме ці норми потребують першочергових змін у їх диспозиції. Також є підстави вважати, що загалом законодавство України, яке стосується захисту тварин, не регулює контроль за таким захистом достатньою мірою, аби забезпечити гуманне ставлення. Окрім того, деякі положення в національному законодавстві варто кардинально змінити в бік гуманізації, зокрема ті, що стосуються регуляції чисельності безпритульних тварин, діяльності цирків з тваринами, дельфінаріїв і притравочних мисливських станцій. Судова практика, яка була розглянута, свідчить, що задля кращого захисту тварин та задля ефективнішого запобігання вчиненню злочинів проти них у норми Кримінального кодексу України слід внести зміни, які би не дозволили так масово застосовувати судам статтю 75 КК України для уникнення відбування покарання винними особами, яких звинувачують у порушенні статті 299 КК України. Тому законодавство України потребує покращення у сфері захисту тварин. Є підстави вважати, що підвищити ефективність захисту тварин допоможуть законопроекти, які були розглянуті в підрозділі 3.3.

ВИСНОВКИ

Удосконалення захисту тварин в Україні має позитивний вплив і на захист прав людей. Люди починають дедалі більше усвідомлювати, що тварини теж, як і люди, можуть відчувати біль, страх, голод, радість та інші відчуття. Через це є підстави вважати, що людина здатна зрозуміти певні реакції та потреби тварини, а тварина здатна розуміти певні прояви людської поведінки і відповідно взаємодіяти. Це і не тільки дає підстави стверджувати, що жорстокість до тварини може спричинити жорстоке ставлення і до людини. Зв'язок між цими видами неправомірних суспільно-шкідливих винних діянь доводять чимало кримінологів.

На сьогодні захист тварин від жорстокого поводження людини на рівні законодавства закріплює більшість країн світу. За такі діяння встановлені різні види юридичної відповідальності. Захист тварин закріплений у спеціальних міжнародно-правових актах та в національному законодавстві більшості держав. В Україні питання захисту тварин регулює низка Законів України та підзаконних нормативно-правових актів. Також в нашій державі існує судова практика, де суди застосовують заборонні норми, якими передбачена юридична відповідальність за жорстоке поводження з тваринами та за інші правопорушення, що пов'язані із захистом тварин. На основі огляду практичного застосування норм чинного законодавства у сфері захисту тварин та на основі аналітичної інформації зоозахисних організацій можна стверджувати, що Україна стоїть на шляху покращення захисту тварин. Адже за останні 3 роки ми можемо бачити позитивні зміни в законодавстві в цій сфері та якісні ініціативи на рівні законопроектів.

Питання статусу тварин знаходило своє відображення з найдавніших часів. Тварина одвічно тварина мала правовий статус речі. Проте слід зазначити, що деякі люди, яких відносили до рабів, теж тривалий час мали аналогічний

правовий статус. Більшість людей не переймалися захистом тварин і сприймали їх як річ, однак якщо справа стосувалася прав людини, у Європі в XIII-XVIII століттях траплялися і такі випадки, коли тварину обвинувачували в людських злочинах у судах та застосовували до неї покарання.

Проте тему захисту тварин від жорстокого поводження завжди час від часу підіймали відомі філософи, політичні діячі та правники. Їхні аргументи з часом допомогли закріпити захист тварин на законодавчому рівні в різних країнах, а вже потім і розвинути ідею прав тварин.

На початку XIX століття вперше захист тварин вдається врегулювати засобами права. У цей же час були створені перші організації для захисту тварин від жорстокого поводження.

На сьогодні на рівні законодавства більшість країн закріплює за твариною лише одне її право – захист тварини від жорстокого поводження людини. На міжнародному рівні за цей час вже склалася ціла система міжнародно-правових документів у сфері захисту різних тварин. Сама їх наявність уже говорить про те, що міжнародна спільнота бачить сенс у покращенні умов життя тварин. Ці міжнародно-правові акти містять норми як зобов'язального права, так і норми рекомендаційного характеру. Україна є стороною багатьох таких міжнародних угод. Проте міжнародно-правові норми, які захищають тварин від навмисного спричинення людиною їм зайвого болю, мають переважно рекомендаційний характер. Цими документами передбачено чималу кількість випадків, у яких людям дозволяється заподіювати біль тваринам за певних обставин (наприклад, для деяких наукових експериментів). З міркувань гуманності та утвердження ефективності захисту тварин видається доцільним внести поправки до наявних міжнародних угод та створити нові, які значно звужували би коло обставин, в яких тваринам можна завдавати біль.

Також на сьогодні у світі працює чимало міжнародних інституцій, діяльність яких полягає у захисті довкілля та зокрема захисті тварин. Окрім таких

міжурядових організацій, які залучені до захисту тварин, виявилися дуже дієвими і позавладні міжнародні організації. Усі вони тим чи іншим чином вплинули на створення міжнародних угод, що сприяють кращому захисту тварин у світі, і нині роблять великий вклад у захист тварин у всьому світі, запроваджуючи нові стандарти у ставленні людини до тварини. Зокрема ці міжнародні інституції активно лобіюють припинення використання тварин у цирках, заборону виробництва хутра, припинення неконтрольованого розмноження домашніх тварин та купівлю-продажу цих тварин, а також сприяють популяризації відповідальності людини за тварин.

Європейський Союз може бути прикладом відносно ефективної організації захисту тварин. Ця сфера в ЄС регулюється міжнародно-правовими актами, внутрішнім законодавством членів-держав Європейського Союзу, а також власними правовими актами, що діють на всій території ЄС. Документи Європейського Союзу у сфері захисту тварин містять мінімальні вимоги для господарств, які використовують тварин, та для людей, які взаємодіють із тваринами. Повноцінний захист тварин у деяких випадках, зокрема на бойні, неможливий, але правові акти ЄС допомагають істотно обмежувати жорстоке поводження з тваринами.

Аналіз міжнародно-правового та регіонального рівнів регулювання захисту тварин дає змогу зрозуміти, в якому напрямку можна працювати над вдосконаленням правового захисту тварин надалі в Україні. Наше національне законодавство у сфері захисту тварин перебуває на стадії завершення впровадження положень, які Україна погодилась імплементувати, відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Є підстави стверджувати, що нові норми покращать рівень захисту тварин, зокрема тих, яких використовують люди в сільському господарстві.

Загалом наше національне законодавство, яке стосується захисту тварин, не регулює контроль за таким захистом достатньою мірою, аби забезпечити гуманне ставлення до тварин. І хоч є окремі норми в Законах України та

підзаконних актах, які позитивно впливають на захист певних тварин, є певні положення, які легалізують вбивства тварин без нагальної на те мети. Наприклад, в Україні дозволене умертвіння безпритульних тварин без належної на те причини. Задля справедливості, варто зазначити, що будь-яке умертвіння тварини, відповідно до Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», має проводитися відповідно до вимог, які мають убезпечити тварину від зайвих страждань. Проте все одно є підстави вважати положення про легальне вбивство безпритульних тварин в національному законодавстві негуманним. Його слід змінити в бік більшої правової визначеності в частині причин, через які безпритульна тварина може вважатися небезпечною для людей.

Разом із тим за жорстоке поводження з тваринами в Україні передбачається насамперед адміністративна та кримінальна відповідальність. Є підстави вважати, що задля покращення захисту тварин саме ці норми потребують першочергових змін. Зокрема варто перенести диспозицію частини 3 статті 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Жорстоке поводження з тваринами», а саме «Насильницькі дії стосовно тварин, спрямовані на задоволення статевої пристрасті», в статтю 299 Кримінального кодексу України «Жорстоке поводження з тваринами». І таким чином криміналізувати згвалтування тварини, позаяк наразі це є лише адміністративним правопорушенням в Україні.

Судова практика виявляє слабкі місця також і в санкціях, які передбачені за жорстоке поводження з тваринами в Кримінальному кодексі України. У справах, які були проаналізовані в частині покарання, за порушення статті 299 КК України, після посилення санкції в серпні 2017 року прослідковується тенденція уникнення від відповідальності. Адже судді масово застосовують статтю 75 Кримінального кодексу України, яка передбачає звільнення від відбування покарання з випробуванням. Тому є підстави вважати, що задля ефективнішого запобігання вчиненню злочину проти тварин у норми

Кримінального кодексу України слід внести зміни, які би не дозволили так масово застосовувати судам статтю 75 КК України для уникнення відбування покарання винними особами, яких звинувачують у порушенні статті 299 КК України. Покращити законодавство можна зокрема таким чином. Зараз статтю 75 КК України застосовують до всіх злочинів, покарання за які передбачена санкція до 5 років позбавлення волі, окрім випадків засудження за корупційний злочин. Тому можна додати в статтю 75 Кримінального кодексу України ще один виняток – статтю 299 КК України, до якої стаття 75 КК України також не застосовувалася би.

Підвищити ефективність захисту тварин допоможуть і зоозахисні законопроекти, які зараз розглядають у комітетах Верховної Ради України, якщо за них проголосує парламент. Ці проекти Законів України зокрема стосуються заборони регуляції чисельності безпритульних тварин шляхом умертвіння та заборони діяльності цирків з тваринами, дельфінаріїв і притравочних мисливських станцій.

Україні важливо забезпечити достатній рівень правового захисту для тварин у різних галузях, аби вони якомога менше страждали від жорстокого людського поводження. Ефективність такого захисту сприятиме зменшенню кількості вчинення злочинів як проти тварин, так і проти людей. Окрім того, удосконалення захисту тварин в Україні позитивно вплине на здоров'я населення та захист довкілля загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна теорія права / [Козюбра М.І., Погребняк С.П., Цельєв О.В., Матвєєва Ю.І.]. – Київ : Ваіте, 2015. – 392 с. – Режим доступу: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true> (дата звернення: 19.11.2019) – Назва з екрана.
2. Пітер Сінгер. Визволення тварин / Пітер Сінгер; [пер. з англ. Катерина Гуменнюк]. – Київ : Пабулум, 2019. – 456 с.
3. Історія української культури / [Крип'якевич І.П., Радзикеви́ч В.П., Голубець М., Чарнецький С. М. та Барві́нський В.О.]; за заг. ред. І.П.Крип'якевича. – Київ: 2002 (за виданням 1937 року). – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/krypcult/krcult.htm> (дата звернення: 06.04.2020). – Назва з екрана.
4. Арістотель. Політика / Арістотель; [пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка]. – К.: Основи, 2000. – 239 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm> (дата звернення: 06.04.2020). – Назва з екрана.
5. Біблія / [пер. з рос. Патріарх Філарет]. – Київ.: Українське Біблійне Товариство, 2017. – 1415 с.
6. Основи римського приватного права / [Борисова В. І., Баранова Л. М., Домашенко М. В., Коробцова Н. В. та ін.]; за заг. ред. Борисової В. І. та Баранової Л. М. – Х.: Право, 2008. — 224 с. – Режим доступу: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/Rimskpravo.pdf (дата звернення: 12.04.2020) – Назва з екрана.
7. Charles Darwin. The Descent of Man. / Charles Darwin. – London: John Murray. Volume 1. 1st edition, 1871. – Mode of access: <http://darwin-online.org.uk/content/frameset?itemID=F937.1&viewtype=text&pageseq=1> (last accessed: 06.04.2020). – Title from the screen.

8. Arthur Schopenhauer. The Basis of Morality. / Arthur Schopenhauer. [transl. from germ. Arthur Broderick Bullock]. – London: Swan Sonnenschein & Co., limited Paternoster Square, 1903. – Mode of access: <http://www.gutenberg.org/files/44929/44929-h/44929-h.htm> (last accessed: 06.04.2020). – Title from the screen.
9. Безобразов П. В. Права животных. / Безобразов П.В. – Москва.: Печатня А. Н. Снегиревой, 1903. – Режим доступу: <http://www.vita.org.ru/library/philosophy/bezobrazov-animal-rights.htm#w> (дата звернення: 06.04.2020). – Назва з екрана.
10. Henry S. Salt. Animals' Rights: Considered in Relation to Social Progress / Henry S. Salt. – New York: Macmillan & Co, 1894. – Mode of access: <http://www.animal-rights-library.com/texts-c/salt01.htm> (last accessed: 06.04.2020) – Title from the screen.
11. Борейко В. Е. Прорыв в экологическую этику. / Борейко В. Е. – К.: КЭКЦ, 2013.– 168 с. – Режим доступу: http://ecoethics.ru/wp-content/uploads/2013/09/int_proriv_ethica_2013.pdf (дата звернення: 06.04.2020). – Назва з екрана.
12. Про захист тварин від жорстокого поводження. Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV (Зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15> (дата звернення: 18.04.2020)
13. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю.С. Шемшученка.] – К.:ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 992 с.
14. Теорія держави і права. Курс лекцій / [Байтин М.І., Борисов В.В., Григор'єв Ф.О. та ін.]; під ред. Малько О.В. – Режим доступу: <http://bibliograph.com.ua/teoria-gosudarstva-i-prava-1/index.htm> (дата звернення: 06.04.2020). – Назва з екрана.
15. Всесвітня Хартія природи. Міжнародний документ від 01.01.1982 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_453 (дата звернення: 06.04.2020).

16. Всесвітня декларація прав тварин.
http://jose.kersten.free.fr/aap/pages/uk/UDAR_uk.html (дата звернення: 06.04.2020). – Назва з екрана.
17. Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні. Міжнародний документ від 13.12.1968. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_227 (дата звернення: 06.04.2020).
18. Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Бонн, 1979 р.). Міжнародний документ від 23.06.1979 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_136 (дата звернення: 06.04.2020).
19. Європейська конвенція про захист домашніх тварин (Страсбург, 1987 р.). Міжнародний документ від 13.11.1987 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a15 (дата звернення: 06.04.2020).
20. Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей. Міжнародний документ від 18.03.1986. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137 (дата звернення: 06.04.2020).
21. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (Вашингтон, 1973 р.). Міжнародний документ від 03.03.1973. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129 (дата звернення: 06.04.2020).
22. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.). Міжнародний документ від 19.09.1979. // База даних «Законодавство України» / ВР України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032 (дата звернення: 06.04.2020).

23. David Hunter. International environmental law & policy / David Hunter, James E. Salzman, Durwood Zaelke. – NY.: FOUNDATION PRESS, 1998. – 1567 p.
24. Стосовно захисту тварин, що утримуються для сільськогосподарських потреб. Директива 98/58/ЄС від 20 липня 1998 року. / Співчуття у фермерстві – Режим доступу: <http://ciwf.in.ua/wp-content/uploads/2015/03/direktivu.pdf> (дата звернення: 06.04.2020). – Назва з екрана.
25. On the protection of animals used for scientific purposes. Directive 2010/63/EU of the European Parliament and of the Council of 22 September 2010 / EUR-lex. URL:<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:276:0033:0079:EN:PDF> (last accessed: 06.04.2020).
26. Claudio Mereu, Koen Van Maldegem. The ban on animal testing under the Cosmetics Regulation. / Fieldfisher – 2013. – Mode of access: <https://www.fieldfisher.com/en/insights/the-ban-on-animal-testing-under-the-cosmetics-regulation> (last accessed: 06.04.2020). – Title from the screen.
27. On the animal health requirements applicable to the non-commercial movement of pet animals and amending. Council Directive 92/65/EEC. Regulation (EC) No 998/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 / EUR-lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32003R0998&from=EN> (last accessed: 06.04.2020).
28. Проблеми імплементації міжнародних і регіональних стандартів захисту тварин в національне законодавство. Матеріали круглого столу «Проблеми імплементації міжнародних і регіональних стандартів захисту тварин в національне законодавство» (7 кв. 2017, м. Київ,). Київ: ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, Українська асоціація міжнародного права, 2017. – 50 с. / Співчуття у фермерстві – Режим доступу: http://ciwf.in.ua/wp-content/uploads/2018/12/Zbirka_tez.pdf (дата звернення: 06.04.2020).
29. European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes (Strasbourg, 1976) / Council of Europe. URL:

- <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680076da6> (last accessed: 06.04.2020).
30. Animal welfare. / European Commission. – Mode of access: https://ec.europa.eu/food/animals/welfare_en (last accessed: 06.04.2020). – The title is from the screen.
 31. European Convention for the Protection of Animals for Slaughter (Strasbourg, 1979) / Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680077d98> (last accessed: 06.04.2020).
 32. Щодо захисту тварин під час забою. Регламент Ради (ЄС) № 1099/2009 від 24 вересня 2009 року / Співчуття у фермерстві. – Режим доступу: <http://ciwf.in.ua/wp-content/uploads/2015/03/direktivu.pdf> (дата звернення: 06.04.2020).
 33. Laying down animal health requirements for the movement of circus animals between Member States. Commission Regulation (EC) No 1739/2005 of 21 October 2005. / EUR-lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:279:0047:0062:EN:PDF> (last accessed: 06.04.2020).
 34. Олег Павлюк. Цирк без диких тварин: як до цього йдуть у світі та в Україні. / ГО «Громадське телебачення». – 2019. – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/cirk-bez-dikih-tvarin-yak-do-cogo-jdut-u-sviti-ta-v-ukrayini> (дата звернення: 06.04.2020). – Назва з екрана.
 35. Relating to the keeping of wild animals in zoos. Council Directive 1999/22/EC of 29 March 1999 / EUR-lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:31999L0022> (Last accessed: 06.04.2020).
 36. On the protection of animals during transport and related operations and amending Directives 64/432/EEC and 93/119/EC and Regulation (EC) № 1255/97. Council Regulation (EC) № 1/2005 of 22 December 2004 / EUR-lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32005R0001>

- lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32005R0001 (last accessed: 06.04.2020).
37. Laying down minimum standards for the protection of pigs. Council Directive 2008/120/EC of 18 December 2008. / EUR-lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32008L0120> (last accessed: 06.04.2020).
 38. Вимоги до благополуччя свиней: імплементація європейських стандартів. / PigUA.info. – 2019. – Режим доступу: <http://pigua.info/uk/post/vimogi-do-blagopolucca-svinej-implementacia-evropejskih-standartiv> (дата звернення: 06.04.2020). – Назва з екрана.
 39. Щодо встановлення мінімальних стандартів для захисту курей-несучок. Директива Ради 1999/74/ЄС від 19 липня 1999 р. / Міністерство юстиції України. – Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_45883 (дата звернення: 06.04.2020).
 40. Про реєстрацію підприємств, що утримують курей-несучок, відповідно до вимог Директиви Ради 1999/74/ЄС. Директива Комісії 2002/4/ЄС від 30 січня 2002 р. / Міністерство юстиції України. – Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_45883 (дата звернення: 06.04.2020).
 41. On the protection of animals during transport and related operations and amending Directives 64/432/EEC and 93/119/EC and Regulation (EC) № 1255/97. Council Regulation (EC) № 1/2005 of 22 December 2004 / EUR-lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32005R0001> (last accessed: 06.04.2020).
 42. Concerning minimum requirements for the collection of information during the inspections of production sites on which certain animals are kept for farming purposes. Commission Decision 2006/778/EC of 14 November 2006 / EUR-lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32006D0778> (last accessed: 06.04.2020).

43. Laying down minimum rules for the protection of chickens kept for meat production. Council Directive 2007/43/EC of 28 June 2007 / EUR-lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32007L0043> (last accessed: 06.04.2020).
44. Laying down minimum standards for the protection of calves. Council Directive 2008/119/EC of 18 December 2008/ EUR-lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32008L0119> (last accessed: 06.04.2020).
45. Добре́ля Н. В., Стрелков Є. В., Бухтіарова Т. А. Розвиток європейського законодавства в сфері використання тварин у наукових експериментах. [Електронний ресурс] // Фармакологія та лікарська токсикологія: електронне наукове фахове видання. – Електронні дані. – [Київ: ДУ «Інститут фармакології та токсикології НАМН України», 2014] – № 2 (38). / Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/flt_2014_2_16.pdf (дата звернення: 06.04.2020). – Назва з екрана.
46. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження гуманного ставлення до тварин. Закон України від 22.06.2017 № 2120-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-19> (дата звернення: 18.04.2020).
47. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. Консолідована версія договору про функціонування Європейського Союзу. Міжнародний документ від 25.03.1957 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 06.04.2020).

48. 30 years of active commitment to animal welfare / FOUR PAWS – 2018. – Mode of access: <https://www.four-paws.org/our-stories/blog-news/30-years-four-paws> (last accessed: 17.04.2020) – Title from the screen.
49. Banning the placing on the market and the import to, or export from, the Community of cat and dog fur, and products containing such fur. Regulation (EC) № 1523/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2007 / EUR-lex. URL:<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32007R1523> (last accessed: 06.04.2020).
50. Emily Cook. John Douglas – Author & Former FBI Profiler / The Ontario SPCA and Humane Society – 2015. – Mode of access:<https://ontariospca.ca/blog/john-douglas-author-former-fbi-profiler/> (last accessed: 25.03.2020). – Title from the screen.
51. World Animal Protection history. / World Animal Protection. – Mode of access: <https://www.worldanimalprotection.org/world-animal-protection-history> (last accessed: 06.04.2020). – Title from the screen.
52. Порівняльна таблиця до Проекту Закону України про внесення змін до Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» щодо удосконалення захисту тварин від жорсткого поводження: від 24.01.2020 р. № 2802. Законотворчість // База даних / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67982 (дата звернення: 03.02.2020)
53. Катерина Медовник. Чому розвинуті країні забороняють виробництво фуа-гра? / ukrday.com – 2020. – Режим доступу: <http://ukrday.com/zdorove/novosti.php?id=180742> (дата звернення: 19.03.2020). – Назва з екрана.
54. Цивільний кодекс України. Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 18.04.2020).

55. Ще в одному українському місті заборонили цирки з тваринами / Главком – 2018. – Режим доступу: <https://glavcom.ua/news/shche-v-odnomu-ukrajinskomu-misti-zaboronili-cirki-z-tvarinami-502179.html> (дата звернення: 06.04.2020). – Назва з екрана.
56. Марія Іващук. Цирк без тварин. Чи може український цирк відмовитись від тварин на манежі / The Village – 2017. – Режим доступу: <https://www.the-village.com.ua/village/city/asking-question/257227-tsirk-bez-tvarin> (дата звернення: 06.04.2020). – Назва з екрана.
57. Веселощі, що базуються на тортурах: Чому весь світ відмовляється від циркових вистав за участю тварин / 112.ua – 2018. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/golovni-novyni/veseloshchi-zasnovani-na-torturakh-chomu-ves-svit-vidmovliaietsia-vid-tsyrkovykh-vystav-za-uchastiu-tvaryn-454156.html> (дата звернення: 06.04.2020). – Назва з екрана.
58. Про затвердження переліку альтернативних методів та об'єктів для їх використання замість експериментальних тварин. Наказ Міністерства освіти і науки України № 1506 від 21 грудня 2011 р. / Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-pereliku-alternativnih-metodiv-ta-obyektiv-dlya-yih-vikoristannya-zamist-eksperimentalnih-tvarin> (дата звернення: 06.04.2020).
59. Про тваринний світ. Закон України від 13.12.2001 № 2894-III (Зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> (дата звернення: 18.04.2020).
60. Про охорону навколишнього середовища. Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII (Зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 18.04.2020).
61. Про мисливське господарство та полювання. Закон України від 22.02.2000 № 1478-III (Зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України.

- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14> (дата звернення: 18.04.2020).
62. Боре́йко В.Е. Защита грызунов-«вредителей». Экологические, правовые и этические аспекты / В.Е. Боре́йко // Київський еколого-культурний центр. – Режим доступу: <http://ecoethics.ru/zashhita-gryizunov-vrediteley-ekologicheskie-pravovyie-i-eticheskie-aspektyi/> (дата звернення: 06.04.2020). – Назва з екрана.
 63. Про ветеринарну медицину. Закон України від 25.06.1992 № 2498-XII (Зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12> (дата звернення: 18.04.2020).
 64. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X (Зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 18.04.2020).
 65. Кримінальний Кодекс України. Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III (Зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.04.2020).
 66. Про затвердження Порядку утримання та розведення диких тварин, які перебувають у стані неволі або в напіввільних умовах. Наказ, Порядок, Норми від 30.09.2010 № 429 (Зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1384-10> (дата звернення: 18.04.2020).
 67. Про затвердження Правил використання тварин у видовищних заходах. Наказ, Правила від 13.10.2010 № 643 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1313-10> (дата звернення: 18.04.2020).
 68. Про затвердження Порядку проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах. Наказ, Порядок від 01.03.2012 № 249 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0416-12> (дата звернення: 06.04.2020).

69. Про затвердження Положення про притулок для тварин. Наказ, Положення від 15.10.2010 № 439 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1016-10> (дата звернення: 06.04.2020).
70. Про затвердження Правил транспортування тварин. Правила, Норми, Нормативи від 16.11.2011 № 1402 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-2011-%D0%BF> (дата звернення: 06.04.2020).
71. Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог до утримання тварин у притулках. Наказ, Вимоги від 15.10.2010 № 438// База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1015-10> (дата звернення: 06.04.2020).
72. Про затвердження Порядку проведення заходів, необхідних для скорочення чисельності тварин, які становлять небезпеку. Наказ, Порядок від 28.09.2010 № 425 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1247-10> (дата звернення: 06.04.2020).
73. Про затвердження Порядку використання тварин у сільському господарстві. Наказ, Порядок від 25.10.2012 № 652 (Зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1898-12> (дата звернення: 06.04.2020).
74. Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог утримання птиці в особистих селянських господарствах. Наказ, Вимоги, Норми від 19.12.2006 № 100 (Зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0042-07> (дата звернення: 06.04.2020).
75. Про затвердження Ветеринарно-санітарних правил для птахівничих господарств і вимог до їх проектування. Наказ, Правила від 03.07.2001 № 53 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0565-01> (дата звернення: 06.04.2020).

76. Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог до утримання голубів. Наказ, Вимоги від 13.12.2012 № 769 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-13> (дата звернення: 06.04.2020).
77. Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Стратегія від 24.02.2016 № 228-р (Зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2016-%D1%80> (дата звернення: 06.04.2020).
78. Інна Лиховид. Доки когось не покарають... / Газета «День». – 2019. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/doky-kogos-ne-pokarayut> (дата звернення: 03.04.2020). – Назва з екрана.
79. Порівняльна таблиця до Проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання хутового виробництва в Україні: від 31.10.2019 №2360. Законотворчість // База даних / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=67247 (дата звернення 12.02.2020)
80. Пояснювальна записка до Проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання хутового виробництва в Україні: від 31.10.2019 №2360. Законотворчість // База даних / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=67247 (дата звернення 12.02.2020)

81. Захист тварин: Рада почала перехід на стандарти ЄС. / Українська правда. – 2020. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/02/5/7239561/> (дата звернення: 05.02.2020) – Назва з екрана.
82. Порівняльна таблиця до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо імплементації положень деяких міжнародних угод та директив ЄС у сфері охорони тваринного та рослинного світу): від 30.10.2019 р. №2351. Законотворчість // База даних / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67235 (дата звернення: 10.04.2020)
83. Порівняльна таблиця до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України, які стосуються підготовки собак мисливських порід до полювання, а також регулювання чисельності деяких видів диких тварин: від 04.10.2019 р. №2232. Законотворчість // База даних / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67030 (дата звернення: 10.04.2020)
84. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. (Зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 18.04.2020)
85. Порівняльна таблиця до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо охорони фауни та флори згідно міжнародних угод): від 29.08.2019 №0870. Законотворчість // База даних / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=66510 (дата звернення: 12.04.2020)
86. Блоггери добились прокурорской проверки после появления в Сети снимков с фанатом «Зенита», убивающим щенка / newsru.com – 2011. – Режим доступу: <https://www.newsru.com/crime/28nov2011/zenitdecapitdog.html> (дата звернення: 12.04.2020) – Назва з екрана.

87. Експлуатація кур-несучок: звіт по Україні за 2017-2018 pp. / Otwarte klatki – Режим доступу: <https://static.otwarteklatki.pl/ukraine-eggs/ukraine-eggs-report.pdf> (дата звернення: 12.04.2020) – Назва з екрана.
88. Роман Гурський. Що робити із паліями сухої трави? / Вголос – 2020. – Режим доступу: https://vgolos.com.ua/news/shho-robyty-iz-paliyamy-suhoyi-travy_1207646.html (дата звернення: 13.04.2020). – Назва з екрана.
89. Кримінальний кодекс України: станом на 5 січ. 2016 р. Верховна Рада України. – Офіц. текст. – К.: Алерта, 2016. – 202 с.
90. Вирок Комінтернівського районного суду м. Харкова від 16 березня 2020 р., судова справа № 641/4111/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88220383> (дата звернення 08.04.2020)
91. Пожежа в Чорнобильській зоні: на лівому березі Прип'яті загорянь немає / Українська правда – 2020. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/04/12/7247580/> (дата звернення: 13.04.2020). – Назва з екрана.
92. Порівняльна таблиця до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою збереження довкілля (щодо посилення відповідальності за дії, спрямовані на забруднення атмосферного повітря та знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу): від 29.10.2019 р. №2339. Законотворчість // База даних / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67221 (дата звернення: 13.04.2020)
93. Чому масові підпали сухої трави набувають ознак загальнонаціонального лиха? / Українське радіо – 2020. – Режим доступу: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=93176> (дата звернення: 13.04.2020) – Назва з екрана.
94. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. (Париж 1972 р.). Міжнародний документ від 16.11.1972 // База даних «Законодавство

- України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089 (дата звернення: 13.04.2020)
95. Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 року. Міжнародний документ від 20.05.1980 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_045 (дата звернення: 13.04.2020)
 96. About UN Environment Programme / United Nations Environment Programme – Mode of access: <https://www.unenvironment.org/about-un-environment> (last accessed: 13.04.2020). – Title from the screen.
 97. Virus which causes COVID-19 threatens great ape conservation / United Nations Environment Programme – 2020. – Mode of access: <http://www.unep.org/news-and-stories/story/virus-which-causes-covid-19-threatens-great-ape-conservation> (last accessed: 13.04.2020). – Title from the screen.
 98. About the International Union for Conservation of Nature (IUCN) / International Union for Conservation of Nature – Mode of access: <https://www.iucn.org/about> (last accessed: 14.04.2020). Title from the screen.
 99. About us. The World Organisation for Animal Health (OIE) / World Organisation for Animal Health – Mode of access: <https://www.oie.int/about-us/> (last accessed: 14.04.2020). – Title from the screen.
 100. Наша історія. Ми – WWF, Всесвітній фонд природи. / ГС «Всесвітній фонд природи Україна» – Режим доступу: https://wwf.ua/about_wwf/history_wwf2/ (дата звернення: 14.04.2020) – Назва з екрана.
 101. About IFAW Programs / The International Fund for Animal Welfare – Mode of access: <https://www.ifaw.org/eu/about/programs> (last accessed: 14.04.2020). – Title from the screen.
 102. About PETA / People for the Ethical Treatment of Animals – Mode of access: <https://www.peta.org/about-peta/> (last accessed: 14.04.2020). – Title from the screen.

103. Про Червону книгу України. Закон України від 07.02.2002 № 3055-III (зі змінами) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14> (дата звернення: 18.04.2020).
104. Про правонаступництво України. Закон України від 12.09.1991 № 1543-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12> (дата звернення: 18.04.2020).
105. There are lots of ways to get involved / Greenpeace International – Mode of access: <https://www.greenpeace.org/international/act/> (last accessed: 17.04.2020). – Title from the screen.
106. Greenpeace International Annual Report 2018 / Greenpeace International – 2018. – Mode of access: <https://www.greenpeace.org/international/publication/22847/annual-report-2018/> (last accessed: 17.04.2020). – Title from the screen.
107. Sarah Jane Gilbert. The Value of Environmental Activists [Electronic resource]/ Sarah Jane Gilbert. // Working Knowledge. Business Research for Business: electronic scientific professional journal. – Electronic data. – [Boston: Harvard Business School, 2008]. – Mode of access: <https://hbswk.hbs.edu/item/the-value-of-environmental-activists> (last accessed: 17.04.2020). – Title from the screen.
108. Макаrchук В. С. Велика хартія вільностей (1215 р.): ідеї, придатні для сучасності. Історія та теорія держави та права: електронний архів наукових матеріалів Національного університету «Львівська політехніка», 2015. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/32122/1/43-258-261.pdf> (дата звернення: 24.04.2020)

02.05.2020

Е. Мезюх / К. С. Мезюх